

Lamed

*List za radoznale
Izabrao i priredio Ivan L Ninić*

Godina 11

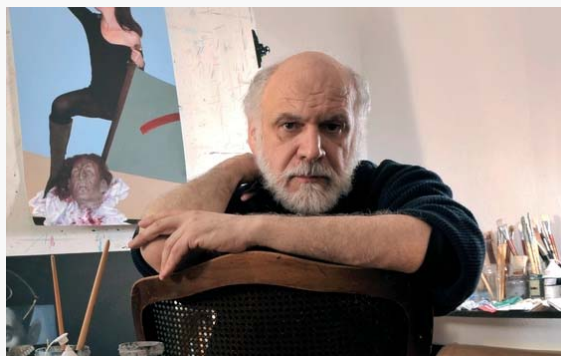
Broj 4

April 2018

Dimitrije Popović

Pjesnik opčinjen fatalnim licem erosa

*U kontekstu hrišćanskog poimanja
ženskog tijela demonska dimenzija erosa
je na djelu. Mandušića upravo "đavo
jednu večer nagna" da noći u kolibi
Milonjića...*

Dimitrije Popović

Danas kada se obilježava 170 godina od objavljivanja "Gorskog vijenca" razumljiv je pojačan interes za ovo, po opštem mišljenju, najbolje i najpopularnije Njegoševo djelo.

U ponovnom iščitavanju značenja pjesnikovog rodoljubno-alegorijskog spjeva, svih njegovih misaono poetskih kvaliteta, našu pažnju zaokuplja ono što na izvjestan način provokativno obogaćuje siže djela i baca zanimljivo svjetlo na tragični lik crnogorskog pjesnika. U tom nas smislu zanima delikatno pitanje što se odnosi na onu intimnu stranu Njegoševe ličnosti. Zsigurno nije bilo lako uspostavljati „tužnu harmoniju“ između prohtjeva tijela ili naslada puti i dostojanstva duhovnog autoriteta vladike što podrazumijeva apstinenciju profanih zadovoljstava. U

kolikoj su mjeri stihovi erotskog sadržaja odraz Njegoševih lascivnih fantazama, a uolikoj odraz vlastitog ljubavnog iskustva transponiranog u literarnu formu? Na ovo pitanje je teško dati decidan odgovor. Ali upravo nam to daje za pravo da formiramo mišljenje koje se bazira na nekim delikatnim pojedinostima iz pjesnikove biografije i evidentnog erotskog naboja njegovih stihova. „Pustinjak cetinjski“ je bez sumnje živio intimno raspeće svoga bića.

Poznate su spekulacije o njegovoj ljubavnoj vezi iz Perasta, 1844. godine koja je po nekima inicirala pjesmu „Noć skuplja vijeka“, zatim javno izražavanje otvorenih simpatija prema slavnoj plesačici Flori Fabrin iz Trsta, što je također rezultiralo pjesmom ("Tri dana u Triestu"), te na kraju boravci u Veneciji, Beču i Napulju ukazuju na delikatne okolnosti u kojima se nalazio vladika crnogorski. Ova delikatnost u kontekstu intimnih problema ima posebno značenje obzirom na činjenicu da je Njegoš prvenstveno bio pjesnik. Rođen je kao istinski poeta, a sticajem okolnosti je postao vladika. U tom smislu je njegov senzibilitet po prirodi stvari bio posebno izražen u odnosu na žensko biće. Zbog svog pjesničkog dara i društvenog statusa duhovnog i svjetovnog poglavara, Njegoš je kao hrišćanin morao biti svjestan stimulativnog djelovanja zabrane.

„Za čovjeka se zabrana, kako kaže Žorž Bataj, nikada ne javlja bez otkrića zadovoljstva, niti se zadovoljstvo javlja bez otkrića zabrane (...) unutrašnje iskustvo erotizma traži od onoga ko ga doživljava da u istoj mjeri osjeća zebnju na kojoj se temelji zabrana i želju koja vodi njenom gaženju“.

Pouzdan način oslobađanja unutarnjeg konflikta rezultirao je bogatom poetskom formom Njegoševe stvaralačke osobnosti. Upravo nam pjesnikovo djelo, u ovom slučaju „Gorski vijenac“, otkriva složenost Njegoševog erosa, upućuje na specifičnost vladčinog libida.

Posebno je zanimljivo Mustaj kadijino divljenje lijepoj Fatimi. To se divljenje ostvaruje inventivnim metaforama iznimne izražajnosti poput one „usne su joj ružom uždene“. Arhaična riječ „uždene“ gotovo idealno izražava pjesnikovu strastvenu prirodu. Crvene usne gore od mirisa što raspaljuje požudu. Da li je Njegoš u Mustaj kadijinom divljenju lijepoj Fatimi projicirao sopstveno divljenje rafiniranom istočnjačkom erosu, ljepoti hurija, pitanje je oko kojeg su se razilazila mišljenja tumača pjesnikovog djela. Ono što je posebno zanimljivo u opčinjenosti zanosnom muslimankom, dokazuje da je i Njegoš imao svog „anđela bizarnosti“. Klimaks divljenja prema Fatiminom tijelu izražen je završnim stihom: „Blago odru na kome počine“. Sa aspekta psihoanalitičkog tumačenja ovoga stiha mogu se naći zanimljive interpretacije. Zašto je pjesnik izabrao odar? Zašto zavidi odru? Je li prožimanje erosa i smrti neizbježno, bolje reći nužno? Da li Njegoš do te mjere osjeća ljepotu ženskog tijela da se (ne)svjesno želi poistovjetiti s odrom? Njegovo se biće projicira u odar, jer neposredno želi osjetiti tijelo žene. Nakon pokopa Fatiminog tijela ostaje sjećanje na iskustvo sjedinjenja. Ostaje snažno osjećanje tijela kao zanosna uspomena koja će vječno živjeti u odru, u pjesniku kao odru vlastite neutažene žudnje. Toliko je lijepa da je i mrtvu želi.

U lijepoj Fatimi položenoj na odar adoracija ženstva dovedena je do paroksizma. Na taj je način sprega erosa i tanatosa u „Gorskom vijencu“ izražena na osebujan način. Sagledano kroz kontekst potisnutih želja i zatumljenih nagona odar može biti i projekcija pjesnikovih nerealiziranih žudnji. Ne daje li nam Njegoš za pravo da pomišljamo i na fenomen „pogrebnog fetišizma“? Odar može poprimiti i značenje korotne postelje na kojem će ležati Fatimino tijelo. Pjesnik sugerira u svijesti čitatelja morbidnu sliku afektivnog naboja. Završni Njegošev stih o zanosnoj Fatimi nije samo neumitna spoznaja o neminovnosti smrti, nego i dokaz da se smrt nadilazi, nadživljava erosom poezije. Smrt je u funkciji privlačne snage erotizma. Vladika je svjestan da tragična realnost življenja kroz poeziju ulazi u metafizičke dimenzije u kojima se izražava njegova neuništiva potreba za ljepotom erosa.

Fenomen erosa i smrti u „Gorskom vijencu“ ogleda se i u liku Vuka Mandušića. Njegoš ga prikazuje kao oličenje ratničke hrabrosti i junaka meka srca kojem ženska ljepota može zavrtnuti svijet oko glave. Ali neustrašivi junak će izraziti prema ženi i agresivni karakter svoje prirode. U protivrečnosti svoga bića Mandušić se ipak suzdržava o prestup. U tome ga sprečavaju moralne skrupule. Da nije, kako kaže „devetorostruki kum“ s banom Milonjićem „bi mu mladu snahu ugrabio“ i s njom bježio po svijetu. Da li se presmjelo pitati je li kumstvo poetski supstitut za mantiju? Da Njegoš nije poglavar crkve „ugrabio“ bi Milicu Stojadinović, Srpkinja, kao što je jednom prilikom izjavio: „Da nijesam vladika eto knjeginje Crnoj Gori“.

U kontekstu hrišćanskog poimanja ženskog tijela demonska dimenzija erosa je na djelu. Mandušića upravo „đavo jednu večer nagna“ da noći u kolibi Milonjića. I ovdje Njegoš efektno sprovodi pjesničku strategiju. Radnja se događa u tajanstvenom okrilju noći. Mandušićeva opčinjenost ženskom ljepotom sagledana je takođe u kontekstu smrti. I ovdje se smrt javlja kao glavni motiv koji afirmiše eros. „Noć je mjesečna“, pred zoru „vatra gori nasred sjenokosa“,

stvarnost opisanog djeluje poput sna puna fine simbolike. Zanosna snaha sjedi pored vatre i češlja niz grudi dugu raspuštenu kosu što joj pada „niže pojasa“. „Tuži mlada đevera Andriju“. Junak, voajer, zadivljen je ženskom ljepotom. Riječi ga njene za „srce ujedaju“. Opčinjen njome „plače ka malo dijete“. Ljepota žene je toliko moćna i toliko zavodljiva da Mandušić zavidi Andriji što je poginuo, jer: „lijepa li ga usta ožališe, lijepe li ga oči oplakaše“. Njegošev erotski ekstrem dovodi do perverzno izražavanja opčinjavajuće moći erosa. Živi Mandušić zbog ljepote žene zavidi mrtvom Andriji. Atributi ženine ljepote vrijedni su Andrijine smrti ne samo za Mandušića nego i za bana Milonjića.

Ali, crnogorski vitez nije samo slab na ženske čari. Prema svojoj snahi, koja je bila opsjednuta đavolom, izražava sadističku prirodu svoga bića. Mandušić nema Isusovu moć da može osloboditi ženu vlasti demona kao Mesija Mariju Magdalenu. Kako ni molitve po manastirima nijesu pomagale egzorcizmu junakove snahe Anđelije, Mandušić primjenjuje krajnje surov način „ozdravljenja“. Fizičko kažnjavanje tijela pokazalo se efikasnim. „Te ja uzmi trostruku kandžiju, uženi joj meso u košulju“. Na ovakav način sofoklovskog smisla za surovost i sirovost poetskog detalja, Njegoš pokazuje sadističku osobinu svoje fantazije. Čitatelju se snažno sugerira nanošenje fizičke boli opsjednutoj ženi kojoj su meso i košulja u krvi sjedinjeni u bolnom tijelu. Psihoanaliza bi u ovom detalju našla desadovsko uživanje u nanošenju bola zlostavljanoj ženi. (Isidora Sekulić povodom detalja kažnjavanja navodi maliciozno da je to „crnogorski način“, kao da pripadnici drugih nacija ne ispoljavaju agresivnost prema ženama).

Na kraju ovog sažetog osvrtu treba reći da je Njegoš imao apsolutne sklonosti prema ženama koje su u pjesničkoj formi izražene u rasponu od lirskog zanosa do grubijanskog izživljavanja.

U pjesnikovom tragičnom biću erotizam pomiruje svoje suprotnosti. Rade Tomov i Petar II su dva lica iste osobnosti. „Gorski vijenac“ je poetsko ogledalo u kojem se nenametljivo ali snažno zrcale fatalna lica erosa.

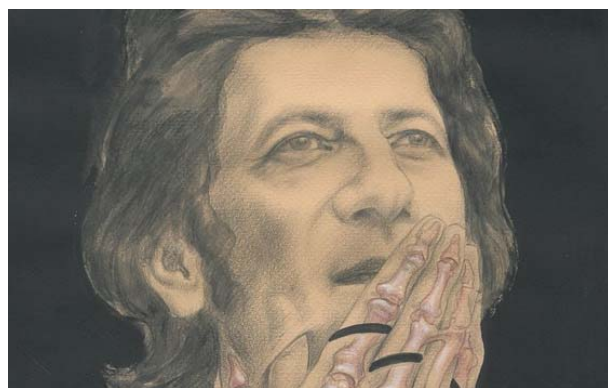
Senzualnost i požuda u sjeni smrti

Treba reći da proces stvaranja pjesme uz nadahnuće uključuje i pjesnikovo racionalno biće. Dakle, osim intuitivnog i smišljeno oblikovanje djela. (O ovome nam je Edgar Allan Poe ostavio dragocjeno svjedočanstvo). Prema tome odar je kao predmet svjesno izabran.

On je predmet pasivnog posredovanja pjesnika s predmetom njegove želje, ili kako bi se psihoanalitičarskim rječnikom kazalo „transfer ega na predmet“. Žena je za pjesnika lijepa i u smrti. Sumnjamo da je u ovom slučaju riječ o Njegoševim ne krofilskim sklonostima. Njegoševa poetska strategija u kontekstu erotskog je iznimno efikasna. Bazirana je na potenciranom kontrastu. Umjesto lirskog završetka u nizanju metafora Njegoš poetira bizarnim ekstremom.

Senzualnost, požuda i strast egzistiraju u domenu smrti. Zavodljiva ljepota erosa transferira se u nekrofilno.

Vijesti

www.dimitrijepopovic.from.hr/galerija.php

Postjugoslavensko književno polje

Govorimo li o „postjugoslavenskoj književnosti“, krećemo se sporadično označenim teritorijem, lišeni detaljne teorijske mape i preciznijih putokaza. Pojam se, naime, kroz prošlih desetak godina „spontano“ proširio književnokritičkim i esejističkim diskursom, ali sustavniju teorijsku legitimaciju još uvijek nema: postjugoslavensko književno polje u gorem je slučaju akademski parcelizirano granicama nacionalnih filologija, u boljem tek donekle supstituirano istraživanjem njihove veće ili manje propusnosti. Pa opet, dojam je, priziva ga niz aktualnih fenomena koji traže zajednički konceptualni okvir.¹ Znakovito je, uostalom, i da je jedan autor, podgorički pisac Balša Brković, svojedobno javno prisvojio „autorska prava“ na njega: „Ja sam jednom prilikom u Frankfurtu i ‘lansirao’ pojam ‘postjugoslavenska književnost’. Tim pojmom ne želim da negiram nikog, nijednu nacionalnu književnost, ali smo svi rođeni u istim okolnostima, na istom prostoru, i svi smo obilježeni istim iskustvom.“² Uočavamo, dakle, kako se unutar poroznih granica semantičke domene koncepta već razvija diskurzivna praksa kojoj postaje moguće povratno pripisati „transdiskurzivnu autorsku poziciju“³, analognu onoj koju je Mišel Fuko (Michel Foucault) pripisivao „autorima“, odnosno „inicijatorima“ pojedinih teorija, tradicija ili disciplina, pozivajući se na primjere Frojdovog (Freud) utemeljenja psihoanalize, Marksovog (Marx) utemeljenja marksizma itd.⁴

Ukoliko smo, dakle, ustanovili status diskurzivne prakse i ustvrdili osnovni raspon analitičke građe neophodan za pokušaj teorijske konceptualizacije postjugoslavenske književnosti, preostaje naznačiti njezin osnovni smjer. Pozivanje na „zajedničko iskustvo“ rađanja postjugoslavenskih autorica i autora „u istim okolnostima, na istom prostoru“, kao kod Brkovića, doima se nedostatnim: nudi nam tek generacijski ograničen aspekt kolektivne memorije koji ne obuhvaća kompleksnu produkcijsku, distribucijsku i recepcijsku dinamiku u posljednjih dvadeset i šest godina, nakon raspada SFRJ. Produktivnijim se stoga čini započeti od svojevrstnog „postjugoslavenskog stanja“ i pokušati ga operacionalizirati kategorijama iz domene teorije polja Pjera Burdjea (Pierre Bourdieu), onako kako to u tekstu „Prema genezi i strukturi postjugoslavenskoga književnog polja. Bilješke uz Bourdieua“ sugerira Dean Duda: „Ako Bourdieuov socijalni prostor zamislimo kao konstrukt, književnost kao polje, a tendencije nakon raspada komparativno opišemo kao postjugoslavenske, raspolagat ćemo dovoljnim brojem kategorija koje bi nam mogle omogućiti sustavniji opis stanja. Pridodamo li uvjete književne proizvodnje, socioekonomski okvir i tehnološku odnosno komunikacijsku infrastrukturu, pojavit će se zanimljivi sudionici na nekoliko razina,

kao što će jasniji biti i njihovi interesi na tržištu simboličkih dobara.“⁵

Učinci dinamike ovog polja pritom bi se morali moći očitovati sve do razine teksta i selekcije književnih motiva: ako je Burdje u „Pravilima umjetnosti“ uvjerljivo čitao Floberov (Flaubert) „Sentimentalni odgoj“ kao neku vrstu fikcionalizacije društvenih uvjeta vlastitog nastanka, odnosno kao djelo „koje pruža svu neophodnu građu za sopstvenu sociološku analizu“⁶, tada bismo i mi trebali potvrditi hipoteze o postjugoslavenskom književnom polju moći pronaći u samim tekstovima postjugoslavenskih autorica i autora, a ne samo u fenomenima nagrada, natječaja, biografskih natuknica ili nakladničkih odabira. I zaista: egzilantsko pismo nakon početka devedesetih, izbjegličko pismo naraštaj ili dva kasnije, potom tzv. (anti)ratno pismo, različite narativizacije procesa postsocijalističke društvene tranzicije, reartikulacija iskustva života u bivšoj državi itd. ulazili bi u pretpostavljeni kompleks karakterističnih motiva postjugoslavenske književnosti. Ovdje – dijelom radi fokusiranja analize, dijelom radi odmicanja od očitog – izdvajamo jedan manje zamjetljiv: motivski kompleks masovnog istrebljenja Židova u Drugom svjetskom ratu, tzv. Holokausta⁷, o kojem su pisali Daša Drndić („Sonnenschein“, „April u Berlinu“), David Albahari („Gec i Majer“), Miljenko Jergović („Ruta Tannenbaum“), Igor Štikis („Elijahova stolica“), Filip David („Kuća sećanja i zaborava“), Ivan Ivanji i brojni drugi. Posebnu pozornost posvetit ćemo pritom Daši Drndić i Davidu Albahariju, a prag ulaska u odabranu problematiku vremenski pomaknuti unatrag, prema opusu Danila Kiša, ne bismo li pokušali osigurati kontinuitet između postjugoslavenske književnosti i (književno--historijski i teorijski podjednako prijepornog koncepta) jugoslavenske književnosti, kako onaj prefiks „post-“, uz sve probleme koje sa sobom ubičajeno nosi, ne bi još i ostao lišen elementarnoga konteksta.

Danilo Kiš i problem autorstva

Kiš je o istrebljenju Židova u Drugom svjetskom ratu pisao iz fikcionaliziranog autobiografskog rakursa u „porodičnom ciklusu“, knjigama „Rani jadi“, „Bašta, pepeo“ i „Peščanik“. Ipak, ovdje otvaramo „Čas anatomije“, polemičku knjigu nastalu iz jedne od najvećih jugoslavenskih književnih afera, u kojoj su priučeni forenzičari teksta pisca optužili da je u zbirci priča „Grobnica za Borisa Davidovića“ „prepisivao“ dijelove svjedočanstava zatočenika staljinističkih logora. U kontekstu uspostavljanja (post)jugoslavenskog književnog polja, barem su tri razloga za ovakav izbor. Značajno nam je, prvo, to što se Kiš u „Času anatomije“ nedvosmisleno deklarira kao jugoslavenski pisac⁸: „Neki bi kritičari, kada bi mogli, mene najradije uvrstili u hebrejsku literaturu i naterali me da pišem ako ne na hebrejskom, a ono na jidišu. I tu je uzaludno svako dokazivanje. (...) Kazati im tada da ti zapravo pripadaš, svojim jezikom na kojem sanjaš i na kojem pišeš, da dakle pripadaš ovoj našoj literaturi (...), reći im, dakle, da si, iz tog ugla gledano (u smislu tradicije) jugo-

slavenski pisac, to se onda smatra nekom vrstom književne laži, ili beskućništva, *Heimlichkeitom* koji izaziva sažaljenje ili bes (...)“⁹ Kompletna scenografija aktualnih rasprava o postjugoslavenskoj književnosti kao da je unaprijed postavljena u ovom odlomku samodeklariranoga jugoslavenskog pisca: tu su optužbe za književnu laž i za sumnjivo beskućništvo, tu je bijes nacionalno opredijeljenih i sažaljenje teorijski upućenih. Neka činjenica da je „Čas anatomije“ autora s beogradskom adresom bio objavljen u Zagrebu, baš kao što je u zagrebačkom časopisu „Oko“ objavom teksta „Ogrlica od tuđih bisera“ beogradskoga kritičara Dragoljuba Golubovića afera i započela, bude stoga ilustrativna potvrda funkcioniranja zajedničkog, jugoslavenskog književnog polja u kojem je Kiš mogao steći status svojevrstnog paradigmatskog prethodnika beskućničke, bezdomne postjugoslavenske književnosti, kakvu ovdje pokušavamo zamisliti.

Drugi razlog za izbor „Časa anatomije“ nije manje važan: baveći se skandalom konstruiranim prvenstveno oko zbirke priča o staljinističkim logorima „Grobница za Borisa Davidovića“ – ali podsjećajući pritom i na postupak fikcionalizacije dokumentarne građe iz povijesne epizode nacizma u proznim tekstovima „porodičnog ciklusa“ – on nas upozorava da je unutar Kišovog opusa literarni tretman dvadesetstoljetne povijesne inauguracije koncentracijskih logora bio artikuliran kroz dvostruku i usporednu kritiku nacističkog i staljinističkog totalitarizma, koja danas funkcionira kao jedna od uporišnih točaka autolegitimacije dominantnog liberalno-demokratskog poretka, shvaćenog dobrim dijelom kroz opoziciju spram totalitarnih sistema. Utoliko, kod Kiša ne pronalazimo samo „beskućničku“ kritiku nacionalizama kakva će kasnije presudno odrediti ideološku poziciju većine spisateljica i pisaca koje bismo mogli saturirati unutar postjugoslavenskoga književnog polja, nego i osnovne naznake globalne liberalne ideologije iz koje ta kritika uglavnom polazi: opozicijski otpor distribuciji moći unutar nacionalno uokvirenih polja kulturne proizvodnje legitimira se, dakle, govorom iz pozicije hegemonijskog diskursa na široj, globalnoj – ili barem evropskoj – razini. Figuru postjugoslavenske spisateljice i pisca vrijedi stoga shvatiti kroz ovu dvostruku, pozicijsko-opozicijsku artikulaciju, a motivski kompleks tzv. Holokausta u postjugoslavenskoj književnosti čitati upravo kroz njoj primjerenu dvostruku optiku: tada postaje jasnije da privilegirano mjesto motiva tzv. Holokausta u suvremenim književnim tekstovima posvećenima Drugom svjetskom ratu – za razliku od, primjerice, tematizacije Narodnooslobodilačke borbe ili komunističkog pokreta, koja iz tih tekstova upadljivo izostaje – stoji u izvjesnoj vezi s burdjevovskim „interesima na tržištu simboličkih dobara“, o kojima je pisao Duda. Ideološki kontekst ovakve selekcije motiva zahitjeva bi, ipak, znatno detaljnije simptomatsko čitanje, pa ovu napomenu ostavljamo samo kao putokaz za eventualne kasnije, temeljitije razrade.

Konačno, treći (a za ovaj rad i najvažniji) razlog zbog kojeg smo ulaznu točku u problematiku motivskog

kompleksa tzv. Holokausta pronašli baš u „Času anatomije“ sastoji se u tome što je ondje najdosljednije i najizravnije, u analitičko-polemičkoj maniri, autopoetički razrađen problem korištenja dokumentarne građe, odnosno specifičnog odnosa književnosti prema povijesnim činjenicama u kontekstu pisanja o istrebljenju Židova. Evo kako ga Kiš tumači: „I šta je logičnije u ovom svetu fikcije, gde se mešaju istinito i lažno, u ovom svetu književne mistifikacije – čiji je, paradoksalno, krajnji cilj postizanje neke objektivne, istorijske istine – šta je, dakle, logičnije nego da se navedu oni ‘izvori’ koji su najdublje usađeni u istoriju (...)“¹⁰ Potom, korištenje dokumentarne građe obrazlaže nužnošću odustajanja od prevladanog modela sveznajućeg pripovjedača realističko-psihologiziranog prosedea: „[P]ozivanje na izvore, na dokument, na izvore i na dokumente najrazličitije provenijencije, nije, zapravo, ništa drugo do pokušaj da se psihološka motivacija ne odbaci sasvim, nego da se iz nje izbaci taj sveznajući pogled, to jednostrano sagledavanje svih pojava, da se učini pokretljivim ne samo oko kamere, nego da se jedna pojava, jedan lik, sagledaju iz raznih aspekata, iz raznih uglova, iz raznih subjektivnih pozicija, ne autora, nego svedoka!“¹¹ Imamo, dakle, posla s ambivalentnim, paradoksalnim pokušajem relativizirajućeg artikuliranja objektivne povijesne istine: realistička naivnost imaginarne distance sveznajućeg pripovjedača izgubljena je, ali respekt spram povijesne dokumentacije užasa koncentracijskih logora zadržava se ipak kao etički i poetički imperativ pisanja. Tom je problemu u vjerojatno najutjecajnijem recentnom teorijskom promišljanju uloge koncentracijskih logora u modernoj povijesti privilegirano mjesto dao talijanski filozof Đorđo Agamben (Giorgio Agamben): „Aporija je Auschwitza upravo to. Elementi koji su toliko realni da naspram njih više ništa nije istinito; realnost koja je takva da prekoračuje svoje činjenične elemente. (...) Aporija je Auschwitza naposljetku aporija povijesne spoznaje: nepodudaranja između činjenica i istine, između ustanovljavanja i razumijevanja.“¹² Ovako shvaćeno nepodudaranje – Agambenova „aporija Auschwitza“ ili Kišov paradoks dosezanja „historijske istine“ sredstvima književne mistifikacije – velikim dijelom određuje onda postjugoslavensko pisanje o tzv. Holokaustu: postavlja mu osnovne koordinate i, kao što ćemo vidjeti na primjerima tekstova Daše Drndić i Davida Albaharija, određuje poetičke odabire.

David Albahari i Daša Drndić

Usporedno čitanje tekstova Daše Drndić i Davida Albaharija posvećenih istrebljenju Židova u Drugom svjetskom ratu otkriva gust splet sličnosti i razlika: ispočetka se može činiti da razlike pretežu. Jedna je, uostalom, neposredno uočljiva već pri prvom pogledu na Albaharijev roman „Gec i Majer“ i romane Daše Drndić poput „Sonnenscheina“, kojim ćemo se ovdje detaljnije baviti, ili „Aprila u Berlinu“. „Gec i Majer“, fikcionalna ispovijest beogradskog gimnazijskog profesora književnosti koji istražuje arhivske zapise o novobeogradskom konc-logoru Sajmište i opisuje „dušegupku“ – kamion namijenjen ubijanju logoraša

ispušnim plinovima koji su, doznaje profesor, vozila dvojica njemačkih vojnika, Gec i Majer – kratak je tekst, tek nekoliko narativnih koraka s one strane granice na kojoj se dulja pripovijest žanrovski kvalificira kao roman; tekstovi Daše Drndić, pak, iznimno su opsežni, monumentalni narativno-dokumentarni zahvati. Pripovijest Alabaharijevog pripovjedača „teče“ grafički kontinuirano, bez poglavlja, odlomaka ili paragrafa; tekstovi Drndić diskurzivno su neusporedivo raznovrsniji i izrazito citatni, u njih su umetnute fotografije, mape, enciklopedijske natuknice, ekstenzivni popisi i notni zapisi. Dalje, u Albaharijevim je romanima istrebljenje Židova među rjeđim motivima; kod Drndić, tema se vraća opsesivno, postajući provodnom crvenom linijom cjelokupnog autorskog opusa. Konačno, Albahari se koncentrira isključivo na masovno istrebljenje u Beogradu; Drndić zahvaća šire, uvodeći u pripovijest brojne toponime čitavoga kontinenta, od Italije, preko Hrvatske, Slovenije, Srbije, Albanije, Njemačke i Austrije, pa sve do Švedske i Norveške.

Podudarnosti među ovako različitim proznim pristupima govore, međutim, više. Prije svega, i Albaharijev neimenovani pripovjedač i Haya Tedeschi, glavni lik „Sonnenscheina“, srednjoškolski su predavači: neuspjeh u prenošenju svjedočanstava o Holokaustu novim generacijama – njega učenici ignoriraju, dok ona, rezignirana, svojim niti ne pokušava govoriti o Drugom svjetskom ratu – konstitutivan je za oboje, sugerirajući nedostatnost transmisije kolektivne memorije unutar institucionalnog okvira obrazovne reprodukcije povijesne faktografije. Povijesne reminiscencije u obje se situacije, dalje, pretvaraju u pokušaj rekonstrukcije vlastitog obiteljskog stabla, potragu za porijeklom: on na zid stana lijepi list papira koji popunjava imenima pobijenih predaka, Haya se detaljno prisjeća svojih roditelja, djedova i baka, a naposljetku otkriva da su joj sina, nestalog krajem rata, zapravo oteli nacistički vojnici i u sklopu masovnog projekta *Lebensborn* dali na usvajanje nekoj njemačkoj porodici. Posebno je značajna uloga koju i kod Albaharija i kod Drndić imaju osobna imena: nalazimo ih, uostalom, već u naslovima romana. Albaharijev pripovjedač, tako, pokušavajući zamisliti vozače koji su ubili na tisuće ljudi, neprestano se dvoumi, govori: „Gec, ili Majer, oduvek je želeo da bude pilot ratnog aviona“⁴³; „posebno je Gec, a možda je to bio Majer, imao žive snove“⁴⁴; „Sve mi se čini, šapnuo je Gec, ili Majer, Majeru, ili Gecu, da on nas uopšte ne voli. Majer, ili Gec, je ćutao.“⁴⁵ I tako dalje, gotovo na svakoj stranici: ambivalencija imenovanja, intencionalno neuspjeli pokušaj individuacije naslovnih likova, najupečatljiviji je postupak romana. „Gec bi, zapravo“, piše Albahari, „mogao da bude Majer, a Majer, uistinu, Gec. Možda i jeste tako, ko zna?“⁴⁶ Kod Daše Drndić, nasuprot tome, javljaju se brojna imena žrtava: više od stotinu stranica „Sonnenscheina“ popunjava popis „Imena oko 9000 Židova deportiranih iz Italije ili ubijenih u Italiji i zemljama koje je okupirala između 1943. i 1945.“; ovaj katalog mrtvih posebno je poglavlje romana, naslovljeno „Iza svakog imena krije se priča“⁴⁷.

Naravno, Albaharijev postupak mogao bi se interpretirati kao neka vrsta literarne ilustracije slavne teze Hane Arent (Hannah Arendt) o „banalnosti zla“⁴⁸, poučka da, u specifičnim povijesnim okolnostima, bilo tko može postati masovni zločinac. Evokacija imena ubijenih Židova u „Sonnenscheinu“, s druge strane, doima se kao književni pijetet žrtvama čiju je individualnost jedan sistem pokušao poništiti i izbrisati.

Najznačajnija podudarnost, međutim, sastoji se u strategiji književne obrade dokumentarne građe. Kod Drndić je ona, vidjeli smo, izravno interpolirana u tekst citatnim tehnikama: „Sonnenschein“ je, naposljetku, podnaslovom eksplicitno određen kao „dokumentarni roman“. Kod Albaharija, tragovi dokumentarne građe teže su uočljivi, ali zato na njih upućuje „Autorova beleška“, kraći dio teksta na samome kraju romana koji navodi različite korištene povijesne izvore – arhivsku građu, feljtone, studije - pa zaključuje: „Priča, međutim, nije nikada istorija, i poštuje činjenice samo u onoj meri u kojoj to njoj odgovara.“⁴⁹ Ova dva paratekstualna elementa – podnaslov na samome početku Drndićkina romana i „Autorova beleška“ na kraju Albaharijevog - ne samo što smještaju njihove pripovijesti u zonu oscilacije između dokumentarizma i fikcionalizacije koju je u svojim proznim tekstovima otvorio Kiš, nego upućuju – baš kao u slučaju svoga prethodnika – na problem koji je, čini se, neodvojiv od takvog književnoga pristupa: na pitanje statusa autora.

Paradoks autora

Već smo naznačili kako je problem autorstva bio otvoren u velikoj polemici oko Kišove „Grobnice za Borisa Davidoviča.“ Upravo na njega su ciljali piščevi kritičari kada su ga proglasili „prepisivačem“, plagijatorom, dakle: neautorom. Metu napada oslonili su pritom o pretpostavljenu samorazumljivost romantičarsko-humanističke koncepcije autora kao autonomnog stvaraoca originalnog djela proizišlog iz procesa individualne kreativnosti. Štoviše, ako se „[d]jela (...) štite zbog toga što su originalni iskazi neke individue koja jedina ima pravo kontrole ili prepuštanja kontrole nad bilo kojom vrstom upotrebe ili eksploatacije djela“²⁰, kako glasi sažeta definicija legislativne transpozicije takve koncepcije, onda je književne postupke poput Kišovih moguće oglasiti kao krađu, bez obzira na to što se, dakako, „[g]ranica između originalnog i neoriginalnog, vlastitog i tuđeg, ponekad ne može tako lako odrediti. Prerade, parodije, pastiši, montaže dobri su primjeri za to koliko je ta granica katkad teško uhvatljiva.“²¹ Ova je „neuhvatljivost“ granice kod Kiša, kao što smo vidjeli u njegovim komentarima iz „Časa anatomije“, pritom odgovarala intencionalnom poetičkom odabiru; nastavljala se, u posljednjoj liniji, na lekturu teorijskog obračuna sa zastarjelom koncepcijom autorstva krajem šezdesetih, pregnantno elaboriranu u seminalnim tekstovima Rolana Barta (Roland Barthes) „Smrt autora“²² i Mišela Fukoa „Što je autor?“²³. Napadi na Kiša utoliko se mogu shvatiti kao rezultat teorijske neupučenosti i anakronosti, pa je stoga i „Čas ana-

tomije“ dobrim dijelom pisan iz superiorne, patronizirajuće pozicije, koja je podrazumijevala razlaganje osnovnih kategorija književne teorije i umetanje poučne „male hrestomatije“ tekstova istaknutih teoretičara. Problem je, međutim, sadržan već u Kišovom temeljnom eksplanatornom manevru tumačenja vlastite autorske namjere da odustane od autorstva: on ga, strogo gledano, vodi u paradoks. Nije slučajno što se kritike bartovskog „usmrćivanja“ autora ili fukoovske diskurzivne analize funkcije autora često oslanjaju upravo na pitanje intencionalnosti, korigirajući ih iz fenomenološke i hermeneutičke perspektive. Antoan Kompanjon (Antoine Compagnon), primjerice, argumentira da „[t]jeza o smrti autora kao povijesne i ideološke funkcije zastire teži i bitniji problem: problem autorske namjere, u kojemu je kao kriterij književne interpretacije namjera kudikamo važnija nego autor. Iz svoje koncepcije književnosti može se odstraniti biografski autor, a da se pritom uopće ne dovede u pitanje uobičajena predrasuda, koja, međutim, nije nužno pogrešna, a prema kojoj je namjera neizostavni preduvjet svakog tumačenja.“²⁴ Odatle slijedi zaključak da „(...) čak i najzagriženiji prokazivači autora i dalje donekle pretpostavljaju da u svakom književnom tekstu postoji intencionalnost (u najmanju ruku, dosljednost djela ili jednostavno teksta).“²⁵ Primijenjeno na Kišov slučaj, sama činjenica da tumači vlastite autorske namjere u „Času anatomije“ naposljetku bi povratno značila kako u „Grobnici za Borisa Davidovića“ nipošto nije mogao nastupiti kao, kako se sam naziva, „ne autor, nego svedok“. Da bi se paradoks razriješio, na ovom mjestu vrijedi se iznova okrenuti Agambenu i njegovu čitanju Fukoove analize diskurzivne funkcije autora.

Poput Kompanjona, i Agamben smatra da svodenje instance autora na funkciju diskursa – preciznije, na „karakterističan način postojanja, cirkuliranja i funkcioniranja određenih diskursa u nekom društvu“²⁶ – brišući lažno pitanje „tko govori?“ istodobno zastire podjednako važan problem: za Agambena, međutim, to nije fenomenološki problem intencionalnosti, nego *par excellence* etički problem onoga što se u nekoj individui događa kada doista okupira „prazno mjesto“ autora što ga je Fuko prethodno očistio od subjektivnih naslaga. Ili, zaoštrenije: ako je instanca autora kod Fukoa desubjektivirana, ali neki subjekti uvijek stupaju na njeno mjesto, onda pitanje glasi: „(...) što znači biti subjekt desubjektivacije? Kako može subjekt izvještavati o vlastitu slomu?“²⁷ Odgovor sugerira etimologija pojma „autora“, koji je bio među ranijim značenjima „svjedoka“: „(...) *auctor* pak znači svjedoka zato jer njegovo svjedočenje svagda pretpostavlja nešto – djelovanje, stvar ili riječ – što opstoji prije njega, čiju realnost i valjanost treba potvrditi ili zajamčiti. (...) Autorov čin, koji bi pretendirao na valjanost samu po sebi, jest besmisao (...) i ima *raison d'être* samo ako dovršava svjedočenje onoga koji ne može svjedočiti.“²⁸ U Agambenovom izvodu, ovakav zaključak ima značajne ontološke i biopolitičke posljedice koje naposljetku, za razliku od strogo faktografskog pristupa, garantiraju sam dokaz postojanja Aušvica, nasuprot relativističkim

pokušajima načelnog epistemološkog osporavanja mogućnosti njegove izvjesne spoznaje. Te dalekosežne konzekvence ovdje ipak ostavljamo po strani: značajan nam je uvid da se u kontekstu pisanja o istrebljenju Židova autorska pozicija oslanja na poziciju svjedoka i da je o njoj presudno ovisna. To je i naizgled paradoksalno rješenje Kišovog „autorskog paradoksa“: on nije „svedok, a ne autor“, nego je, upravo suprotno, autor upravo zato što je svjedok; utoliko ukoliko autorskim postupkom dovršava tuđa svjedočanstva.

Od imena autora do imena lika

Kod Davida Albaharija i Daše Drndić ova je veza autorskog rada i svjedočanstva još jasnija: pozivanje na historiografska, dokumentarna svjedočanstva i upozoravanje na njihov specifičan odnos spram književnosti u „Gecu i Majeru“ su, vidjeli smo, dani upravo u „Autorovoj belešci“, a u „Sonnescheinu“ u podnaslovu „dokumentarni roman“, koji ispisuje instanca što bismo je, slijedeći Umberta Eka (Umberto Eco), mogli nazvati autora i pripovjedača. Ako smo ustanovili da se pozicija autora u izabranim tekstovima (post)jugoslavenske tradicije pisanja o istrebljenju Židova sastoji u samosvjesnom dovršavanju svjedočanstava sačuvanih dokumentarnom građom, preostaje u posljednjoj dionici vidjeti kako s te pozicije Albahari i Drndić odgovaraju na temeljno Agambenovo pitanje o subjektu desubjektivacije: kako, drugim riječima, u njihovim romanima „subjekt izvještava o vlastitu slomu“? Da bismo ovo ustanovili, moramo u analizi napraviti dva koraka unatrag. Prvi nas vodi od Agambena nazad prema Fukou: vidjeli smo da je Agambenovo pitanje o „subjektu desubjektivacije“ bilo prethodno omogućeno Fukoovom desubjektivacijom instance autora, uklanjanjem lažnoga pitanja „tko govori?“ iz domene rasprave. Drugi se odvija unutar same Fukoove analize: stupajući na teren koji je Bart raščistio proglašenjem „smrti autora“, on se ne zaustavlja na pukoj konstataciji autorova iščeznuća, nego poduzima svojevrsnu teorijsku obdukciju: „Ono što bi trebalo učiniti jest locirati mjesto koje je nestankom autora ostalo prazno, pomno pratiti raspored praznina i pukotina te vrebati razmještake, slobodne funkcije koje su se pojavile zbog tog nestanka.“³⁰ Osnovni Fukoov analitički instrument pritom je koncept „imena autora“. Riječ je, prije svega, o vlastitom imenu: ime autora s kategorijom vlastitih imena dijeli dakle probleme otprije poznate u filozofiji jezika, gdje je – grubo prikazano – vlastito ime bilo shvaćeno ili kao ekvivalent opisu, svojevrsna sažeta deskripcija (pa je, primjerice, Šekspir (Shakespeare) „autor 154 soneta“, „engleski književnik iz 16. i 17. stoljeća“, „pisac ‘Hamleta’“ itd.), ili kao „rigidni označitelj“, riječ koja ima strogo pokazivačku funkciju i čije se značenje iscrpljuje u upućivanju na određenu individuu. Fuko je bliži prvoj, fregeovskovitgenštajnovskoj tradiciji, ali upozorava na specifičnost imena autora. Kod njega, naime, sva svojstva nisu podjednako značajna: „(...) ako otkrijem da Shakespeare nije rođen u kući koju danas mnogi posjećuju, to je promjena koja, sasvim očito, neće promijeniti funkcioniranje imena autora; no ako se ispostavi da

Shakespeare nije napisao 'Sonete' za koje mislimo da su njegovi, tada je riječ o drugoj vrsti promjene: i ona će znatno utjecati na način na koji funkcionira ime autora.⁴³¹ Iz ove specifičnosti Fuko zatim izvodi tezu da ime autora funkcionira kao svojevrsni diskurzivni regulator, koji u našoj kulturi klasificira, grupira i definira određene tekstove, pomaže nam da ih postavimo u međusobne odnose, izdvaja ih iz „običnog“, svakodnevnog pisanja i pridaje im poseban status: „Ime autora pokazuje postojanje određenog skupa diskursa i upućuje na status tog diskursa unutar društva i kulture.“⁴³² Vraćajući se romanima Davida Albaharija i Daše Drndić, na ovom mjestu predložimo - analogno imenu autora – preliminarno uvođenje koncepta „imena (književnog) lika“. Instanca lika, doduše, u bavljenu književnošću odavno je marginalizirana ili iz njega posve prognana: ako su obračuni s autorom u drugoj polovici šezdesetih predstavljali avangardu post-strukturalističke ofanzive na humanističku tradiciju i koncept subjekta, krećući se nerijetko rubom teorijskog skandala, lik je iz znanosti o književnosti iščezao tiho i gotovo neprimjetno. To, ipak, nije razlog da ga se ne analizira u domeni diskurzivnog funkcioniranja vlastitog imena, osobito u kontekstu „Geca i Majera“ i „Sonnenscheina“, među kojima – kao što smo ukazali paralelnim čitanjem tih romana – upravo istaknuta uloga vlastitih imena likova predstavlja značajnu podudarnost. Ako je ime autora kod Fukoa shvaćeno kao funkcija diskursa, onda i ime lika u romanima Albaharija i Drndić možemo razumjeti tako: ono je mjesto na kojem književni diskurs presijeca onaj historiografskih svjedočenja, točka njihovog dodira. Od samoga ovog, naizgled banalnog uvida – koji se lako može sažeti pred-teorijskom napomenom kako su „likovi nastali prema stvarnim osobama“ – važnije je, slijedeći Agambenovu nadopunu Fukoa, proučiti što se događa kada „konkretna individua“ okupira prazno mjesto lika konceptualiziranog kao funkcija diskursa. Tada se pitanje o subjektu desubjektivacije – koje, podsjetimo, glasi: „Kako subjekt može izvještavati o vlastitu slomu?“ – premješta s instance autora na instancu lika. Odgovor koji nudi Albahari, vidjeli smo, sastoji se u permanentnoj ambivalenciji imenovanja, u kojoj bi „Gec (...) mogao da bude Majer, a Majer, uistinu, Gec“: njihova međusobna zamjenjivost nije utoliko samo literarna ilustracija teze o „banalnosti zla“, nego i svjedočanstvo koje subjekt nudi o vlastitoj desubjektivaciji. Kod Drndić, više od 9000 imena ubijenih Židova svjedoče o vlastitoj desubjektivaciji utoliko što su lišeni bilo kakve vlastite priče: naslov poglavlja podsjeća nas, doduše, da se „iza svakog imena krije priča“, ali tih priča u samome tekstu nema. „Gec i Majer“, s jedne strane, i „Sonnenschein“, s druge, označuju tako dva pola desubjektivacije – onaj žrtve i onaj krvnika – a njihovi su postupci komplementarni: Albaharijev pripovjedač razvija priču o svojim likovima, ali samo zato da bi im njihove priče dosljedno i neprestano oduzimao; kod Drndić, podsjećanje na postojanje životnih priča likova istodobno je upozorenje na njihovu odsutnost. To je posljednje u nizu prepletanja sličnosti i razlika između dva romana na koja smo u ovom tekstu pokušali ukazati,

a ujedno i završna točka analize. Otvorili smo je skicom za konceptualizaciju postjugoslavenskog književnog polja, u pisanju o istrebljenju Židova otkrili jedan od privilegiranih motiva postjugoslavenskih književnih tekstova, čitanjem „Časa anatomije“ Danila Kiša otvorili probleme odnosa fikcije i faktografije kao i pitanje statusa autora koje se uz taj problem veže, da bismo naposljetku, predlažući preliminarno uvođenje koncepta „imena lika“ analognog konceptu „imena autora“, u romanima Davida Albaharija i Daše Drndić pronašli dva pola mogućeg odgovora na temeljno pitanje o svjedočanstvu subjektovog sloma, pitanje subjekta desubjektivacije.

- 1 Nabrojimo tek neke: nekoliko književnih nagrada („Meša Selimović“, „Mirko Kovač“, „Kočičevo pero“) i natječaja („V. B. Z. nagrada za najbolji neobjavljeni rukopis romana“ u Zagrebu, „Ulaznica“ u Zrenjaninu...) otvoreno je za tekstove pisane jezicima i narječjima zajedničkog jezičnog dijastema. Opusi niza autorica i autora (Miljenko Jergović, Ivica Đikić, Ivančica Đerić...) izmiču okvirima nacionalnih kanona pa ih se uobičajilo klasificirati nezgrapnim atributima višestruke pripadnosti (npr. „bosanskohercegovačko-hrvatski pisac“) koji povratno ukazuju na reduktivnost eksplanatornog okvira tih kanona. Druge su autorice i autori (Dubravka Ugrešić, Goran Vojnović, Aleš Debeljak...) istodobno izrazito okupirane literarnom artikulacijom (post-)jugoslavenskog identiteta. Treći se (Viktor Ivančić, Marko Pogačar, Goran Babić...) eksplicitno deklariraju kao (post-)jugoslavenski pisci. Časopisna i izdavačka komunikacija među državama nastalima raspadom SFRJ, usprkos legislativnim za-prekama, neosporno je življa nego komunikacija s kulturnim pogonima izvan granica bivše zajedničke države, a pritom nerijetko ima i dalekosežne učinke u dinamici književnog polja: primjerice, generacijski prevrat u suvremenoj crnogorskoj književnosti početkom 20. stoljeća zbio se regionalnom afirmacijom niza uglavnom mladih autora (Andrej Nikolaidis, Ognjen Spahić, Balša Brković...) zahvaljujući izdanjima njihovih knjiga kod hrvatskih nakladnika itd.
- 2 Brković, B. Kontroverza u noir maniru, 11. oktobar 2010, 15. avgust, 2017. http://www.b92.net/kultura/intervju.php?nav_id=464595
- 3 Foucault, M. (2015) *Što je autor?*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, str. 54.
- 4 Taj nam se uvid ovdje čini značajnijim od pitanja okupira li tu transdiskurzivnu poziciju uistinu empirijska figura Balše Brkovića ili pak nekog drugog autora.
- 5 Dean, D. Prema genezi i strukturi postjugoslavenskog književnog polja (bilješke uz Bourdieua), u: *Tranzicija i kulturno pamćenje*, priredili Karlič, V., Marinković, D. i Šakić, S. (2017), Zagreb: Srednja Europa, str. 55.
- 6 Burdije, P. (2003) *Pravila umetnosti. Geneza i struktura polja književnosti*, Novi Sad: Svetovi, str. 15.
- 7 O neprimjerenosti ovoga eufemizma vidi: Agamben, G. (2008) *Ono što ostaje od Auschwitza*, Zagreb: Antibarbarus, str. 20-22.
- 8 Povjesničar Mark Thompson (Mark Thompson) će ovo autorovo samoodređenje egzaltirano poopćiti na razinu paradigme: „Makar nikad nije bio najkarakterističniji jugoslavenski pisac, postao je najsuštinskiji jugoslavenski.“ Vidi: Thompson, M. (2014) *Izvod iz knjige rođenih. Priča o Danilu Kišu*, Sarajevo: Buybook, str. 12.
- 9 Kiš, D. (1979) *Čas anatomije*, Beograd: Nolit, str. 49-50.
- 10 Kiš, D. (1979) *Čas anatomije*, Beograd: Nolit, str. 110.
- 11 Isto, str. 113-114.
- 12 Agamben, G. (2008) *Ono što ostaje od Auschwitza*, Zagreb: Antibarbarus, str. 6.
- 13 Albahari, D. (1998) *Gec i Majer*, Beograd: Stubovi kulture, str. 7.
- 14 Isto, str. 27.
- 15 Isto, str. 109.
- 16 Isto, str. 125.

- 17 Drndić, D. (2007) *Sonnenschein. Dokumentarni roman*, Zaprešić: Fraktura, str. 161-264.
- 18 Arendt, H. (2002) *Eichmann u Jeruzalemu. Izvještaj o banalnosti zla*, Zagreb: Politička kultura
- 19 Albahari, D. (1998) *Gec i Majer*, Beograd: Stubovi kulture, str. 183.
- 20 Šporer, D. (2010) *Status autora. Od pojave tiska do nastanka autorskih prava*, Zagreb: AGM, str. 183.
- 21 Isto, str. 184.
- 22 Barthes, R. Smrt autora. Od djela do teksta, u: *Suvremene književne teorije*, priredio Beker, M. (1999), Zagreb: Matica hrvatska, str. 197-207.
- 23 Foucault, M. (2015) *Što je autor?*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- 24 Compagnon, A. (2007) *Demon teorije*, Zagreb: AGM, str. 70.
- 25 Isto, str. 87.
- 26 Foucault, M. (2015) *Što je autor?*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, str. 47.
- 27 Agamben, G.. (2008) *Ono što ostaje od Auschwitza*, Zagreb: Antibarbarus, str. 100.
- 28 Isto, str. 105-106.
- 29 Eco, U. (2005) *Šest šetnji pripovjednim šumama*, Zagreb: Algoritam.
- 30 Foucault, M. (2015) *Što je autor?*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, str. 44.
- 31 Isto, str. 45.
- 32 Isto, str. 47.

LITERATURA

- Agamben, G. (2008) *Ono što ostaje od Auschwitza*, Zagreb: Antibarbarus.
- Albahari, D. (1998) *Gec i Majer*, Beograd: Stubovi kulture.
- Arendt, H. (2002) *Eichmann u Jeruzalemu. Izvještaj o banalnosti zla*, Zagreb: Politička kultura.
- Barthes, R. Smrt autora. Od djela do teksta, u: *Suvremene književne teorije*, priredio Beker, M. (1999), Zagreb: Matica hrvatska, str. 197-207.
- Brković, B. Kontroverza u noir maniru, 11. oktobar 2010, 15. avgust 2017, http://www.b92.net/kultura/intervjui.php?nav_id=464595
- Burdje, P. (2003) *Pravila umetnosti. Geneza i struktura polja književnosti*, Novi Sad: Svetovi.
- Compagnon, A. (2007) *Demon teorije*, Zagreb: AGM.
- Drndić, D. (2007) *Sonnenschein. Dokumentarni roman*, Zaprešić: Fraktura.
- Dean, D. Prema genezi i strukturi postjugoslavenskog književnog polja (bilješke uz Bourdieua), u: *Tranzicija i kulturno pamćenje*, priredili Karlić, V., Marinković, D. i Šakić, S. (2017), Zagreb: Srednja Europa, str. 45-56.
- Eco, U. (2005) *Šest šetnji pripovjednim šumama*, Zagreb: Algoritam.
- Foucault, M. (2015) *Što je autor?*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Kiš, D. (1979) *Čas anatomije*, Beograd: Nolit.

Kultura, časopis za teoriju i sociologiju kulture i kulturnu politiku, ISSN 0023-5164, broj 156 (2017), str. 48-61

Boris Postnikov rođen je 1979. u Splitu. Živi u Zagrebu. Publicist, esejist i književni kritičar. Bio je glavni urednik dvotjednika „Zarez“ (2009 – 2013), a od 2013. uređuje emisiju „Pojmovnik postjugoslavenske književnosti“ na Trećem programu Hrvatskoga radija. Objavio zbirku književnih kritika i eseja „Postjugoslavenska književnost?“ (Sandorf, Zagreb, 2012) i zbirku medijskih kritika i komentara „Nekoliko poruka naših sponzora“ (V.B.Z, Zagreb, 2013).

Bogomir Đukić

Fincijev hommage predsokratovcima

(Predrag Finci: *Ukratko*
Factum izdavaštvo, Beograd 2018)

Predrag Finci je pripadao plejadi sarajevske filozofsko-estetičke misli. Njegovi prethodnici su bili Ivan Foht (iz čijeg je misaonog "šinjela", čini se, proizašla i estetička misao beogradske i zagrebačke filozofske škole u estetici) i rano preminuli Kasim Prohić. Finci je usvojio temeljne ideje i stavove svojih prethodnika, a u svojoj osobenoj, lucidnoj misaonosti o estetskom fenomenu donio i podario, pored ostalog, i dimenziju lakoće, paskalovske nijanse i specifične osjećajnosti mišljenja srca, i dostigao u tome razinu osobne autohtonosti i autentičnosti. Tu dimenziju vlastitog filosofiranja Finci nosi već od ranog perioda i svojih prvih filozofsko-esejističkih priloga i tekstova, pa kroz dugi i teški period vlastite egzistencije, promišljanja i stvaranja, sve do danas, do svojih najzrelijih ostvarenja, koja kao takva upravo afirmišu taj njegov osobeni misaoni diskurs, koji se temeljno oslanja na snagu i životvornost intuicije i uopšte određenoga neposrednog gledanja i umovanja, na izvjesnu vrstu poetskog mišljenja, jedinog u stanju da zahvati dubinu i punoću bitka u svoj njegovoj "proznoj" i "prozaičnoj" osebjunosti i iskonskoj nepatvorenosti. U tom smislu njegovi su tekstovi i knjige u njegovom čitavom impozantnom i vrijednom opusu nastajali iz moćne, unutrašnje nužnosti, kao da mu je samo providenje od početka postavilo takav jedan zadatak.

Sada pred sobom imamo njegovu najnoviju knjigu, dvadesetu po redu, knjigu po mnogo čemu rijetku i usamljenu, knjigu rijetke misaono-značenjske gustoće i dalekosežnih implikacija. Riječ je o knjizi neobičnog imena i naslova "Ukratko", a kratkoća i uopšte mala, jezgrovita forma je jedna od osnovnih diskursivnih i stilskih karakteristika teksta/ tekstualnosti i retoričke vokacije i ekspresije Predraga Fincija u cjelini. Ova

neobična i zagonetna, ali odista misaono raskošna i dragocjena knjiga izgleda više govori svojom diskursivnom uzdržanošću i mudrim ćutanjem (onim svojim jednim epohe, temeljnim "ukratko"), nego što pokazuje svoj itekako prisutan emanirajući i sijajući patos, razliveno dionisko oduševljenje, te misaonu i mudrosnu ekstatiku. U ovom nevelikom ali značenjem i smislom gustom i pregnantnom spisu u neprekidnom kontinuitetu se smjenjuju filozofična poezija i poetsko-filozofska proza neizrecivog i nedokučivog, fragmenta i sudbine, duše i oblika, poezije i intelekta, oblikovane i ostvarene stegnutim aforističkim i metaforičko-gnomskim jezikom na liniji misaone tradicije Heraklita, Ničea i Vitgenštajna. Knjigu „Ukratko“ Predrag Finci je zamislio kao određeni poetsko-esejistički omaž (hommage) predsokratovcima, odnosno, kao pokušaj da misaono-filozofski i poetski progovori iz specifične ironijske pozicije "naiviteta svijeta". U sadržajnom pogledu knjiga je jednostavno koncipirana i data kroz četiri poglavlja, naslovljena isto tako metaforičko-aforistički lapidarno, i to: *Na početku, Dolaženje, Dogaćanje i Odlaćenje*.

Predrag Finci u ovoj kratkoj knjizi razmatra najfundamentalnija filozofska pitanja koristeći aforistički fragment i "filozofsku pjesmu". Gledano u jednom komparativnom uvidu u odnosu na Fincijeve brojne i sjajne ranije objavljene filozofske i estetičke knjige, ovaj spis nosi znatne sličnosti (iako na prvi pogled tako ne izgleda), ali i velike razlike u pogledu sadržaja i namjere, a differentia specifica ove knjige je u tome, što je u njoj filozofski prezentno predstavljen, dakle, suštinski predmetan ne samo jedan reflektujući, estetički ili filozofski fenomen, pitanje i problem, nego istovremeno, i određena specifična, istorijski dogođena egzistencija i lična sudbina filozofa Fincija u po autora osjetljivom, graničnom trenutku. Zato je taj spis i jedan vid izvjesnog zaokruživanja njegove ukupne filozofsko-poetske refleksije, jer naprosto, ovo djelo u našem doživljaju i recepciji izgleda i djeluje kao da je kao takvo moralo biti napisano po određenoj unutrašnjoj neminovnosti i nuždi, te i da je njegovim ispisivanjem i filozofskim svjedočenjem na određen način spasavalo i samu autorovu dušu i savjest, u smislu *dixi et salvavi animam meam* (Rekao sam i svoju sam dušu spasio).

Djelo je napisivano i da bi pokazalo i odlučno svjedočilo i o samoj ne manje važnoj i dragocjenoj, poetičkoj dimenziji Fincijevo jednog i lucidnog, ali u isto vrijeme i filozofski dalekosežnog, raskošnog i zrelog mišljenja, koje nije bez vlastite i inherentne misaono-filozofske, kritičke dubine. Ono je sadržajno i idejno veoma bogato, kako pitanjima, idejama i problemima, ali i mudrošću pragmatičkih humanističkih pouka savremenog življenja i bitisanja. Sušto aforistično i gnomično, metaforično u određenom racionalnom, filozofskom smislu, ali i onom

poetski nadahnutom u govoru tajni raznih pitanja i fenomena, te zagonetnom i neizrecivom, ovo djelo ne samo da skida maglu i otrježnjuje od privida i iluzija, nego i nadahnjuje i životno podstiče, tako da ne samo filozofi od struke, nego i svi drugi iole obrazovani, u njemu mogu da se snađu i, iz njegove lucidnosti, bogato dobiju. Čini se da Fincijeva moćna motivacija i unutrašnja potreba da se ovo djelo oblikuje i napiše može iznutra duboko osjetiti, pošto je autor ovim djelom bitno i na najbolji način pokazao ono što je tokom čitavog svoga spisateljskog filozofskog rada i djelovanja težio da pokaže, a to je, zapravo, ona sudbinska, velika sinteza filozofskog i poetskog, intelekta i osjećajnosti u stvaralački i dubinski oblikovanom jeziku i napisanom, koje je u stanju da osvjetli i iskaže i samo neizrecivo, tajnu zagonetnog, koje je budućnost filozofiranja.

Predrag Finci se u knjizi „Ukratko“, poput Martina Hajdegera, vraća predsokratovcima kao filozofskom poetskom biću, u nedovoljnosti čiste, tzv. diskursivne filozofije, koja svojim racionalnim pojmovima ne dohvata tajne svijeta života i uopšte ono zagonetno svih mističnih fenomena među koje, dakako, spadaju umjetnost i filozofija, kojima se naš filozof bavio cijelog svog života. I njemu kao i njemačkom misliocu izgleda – mada to ovdje ne kaže i eksplicitno - umjetnost kod Helena, a ne nauka, najviši oblik čovjekove spoznaje svijeta, tim više što vlastitom neposrednošću svjedoči o čovjekovoj pomirenosti sa svijetom od kojeg se još nije odvojio, pa se u ovoj iskrivljenoj i simuliranoj svjetskoj zbiljnosti, a radi spasenja, treba vratiti poziciji u kojoj je umjetnost oličena u poeziji imala dominantan status i, po njemu, bila najviši oblik njegove filozofske spoznaje. Otuda je Finci, već od početka, svoju filozofsku misao ustremeljivao i okretao ka njenom poetskom karakteru i kritičkom osmišljavanju, njenom hajdegerovskom "drugom jutru", koje svjedoči o specifičnom poetsko-spekulativnom opažanju na kraju zapadnoevropskog mišljenja. Finci pripada upravo tom "novom jutru" i novom početku savremenog filozofiranja, a nasuprot starome, koje je iscrpilo svoju viševjekovnu, reducionističko-metafizičku, statičku liniju trijumfa pojma i racionalnosti, za razliku od pomenute nove, ekstatične, poetske i otvorene logosnosti, kojoj su bili privrženi i njegovali je upravo predsokratovci, kojima se on sada, ne slučajno, vraća da o njima progovori, kako sam ističe, iz pozicije ličnog pokušaja i specifičnog gledišta tzv. "naiviteta svijeta", dakle onako kako su je oni uspostavili.

Samo Fincijevo polazište u tom smislu, slično Hajdegerovom, je da su metafizika i puki racionalitet nedovoljni u filozofiji kao takvoj i da ih treba prevladati inugurišući novi početak istinskog filozofiranja u formi nepodijeljenosti i integralnosti apstrakcije i čulnosti, kojeg u nagovještaju nalazi već u pred-

sokratovskoj sintezi mišljenja i osjećanja, a što u samog Hajdegera treba da bude početak novog i produbljenijeg ciklusa mišljenja, nakon dugog perioda čisto logičke i intelektualističke faze, dekadentne misaone odiseje i metafizičkog tumanjanja. Jer, ovakvo predrefleksivno-poetsko poimanje svijeta, koje nam Finci briljantno eksplicira iz predsokratovaca, neosporno predstavlja određeni prirodni oblik filozofiranja i saznanja, budući da izvornošću i čulnom strukturom prevazilazi posredovano i čisto logičko-racionalno, reduktivno mišljenje, i to ne samo zato što je povezano i sa čulnim sadržajem, već i zato što nedvosmisleno pokazuje prirodnu nedjeljivost mišljenja i osjećanja, kao i superiornost ove filosofije sa slikovito-poetskim momentom i očevidnošću intuicije. Ovakva predsokratska paradigma filozofskog mišljenja očito je Fincijev favorit, jer se u njoj mišljenje sliva sa samim čulnim viđenjem, pa je tu riječ o određenom modelu prerefleksivnog čulno-slikovitog opažanja svijeta, dakle, o filozofsko-poetskoj intuiciji, nasuprot puke racionalističke ljuštore i krutog logičkog rama. Predrag Finci je upravo tom i takvom intuicijom, *onim malim* i kroz njega, uspio i ostvario ono *veliko, dragocjeno i trajno*.

<http://penbih.ba/2018/03/ukratko-nova-knjiga-predraga-fincija/>

Tatjana Gromača Vadanjel

Sándor Márai „Knjiga o travama“

Oceanmore, Zagreb, listopad 2016.

Preveli: Ivana Delač, Jurica Puškar, Milka Mihaljević, Viktorija Šantić i Veronika Žagar

Djelo mađarskoga pisca Sándor Máraia (rođen 1900. godine u slovačkim Košicama, preminuo 1989. godine u San Diegu), domaćoj je publici poznato preko prijevoda nekoliko njegovih romana i memoarske proze, djela koja su u nas, kako i u svijetu, doživjela ponovna izdanja, mnogobrojne prijevode, novu valorizaciju i cijeli val interesa i oduševljenja negdje ubrzo nakon vremena autorove smrti. „Knjiga o travama“ nešto je drugačija knjiga od onih po kojima poznajemo ovoga autora, to je knjiga koja na jedan način pokazuje ono što stoji „iza“ poznatog književnog djela i imena, ona otkriva svjetonazore, načine nošenja s teretima života i sudbine...

U „Knjizi o travama“ Sándor Márai piše svojevrstne „upute o mudrome i dobrome životu“ – onakve, ili u duhu i tonu onih, koji su u davnim vremenima prije njega pisali slično, i na koje se u „prologu“ knjige

poziva, a to su antički filozofi škole stoika Seneka, Epiktet, i Marko Aurelije. Ili francuski filozof Montaigne... Da bi netko mogao napisati jednu ovakvu knjigu, on, prije svega, mora vjerovati da je čovjek sposoban voditi mudar, razlozan, svrhovit i dobar život – život okrenut smislu. Tu je vrst uvjerenja za književnika, novinara, intelektualca Sándora Máraia posve sigurno bilo moguće održati, bez obzira na kaotičnost, nesigurnost i nepouzdanost njegov fizičkog, materijalnog dijela života (od dolaska komunista na vlast u Mađarskoj, pa do svoje smrti, 1989, Márai je živio u socijalno nezavidnim okolnostima, u egzilu u SAD-u, daleko izvan mogućnosti dosega mnogih životnih blagodati).

No, s druge strane, Márai je, već tada, pišući knjigu ovakvih životnih smjernica (knjiga je po prvi puta objavljena 1943. godine), bio netko tko se nije samo zavjetovao duhovnome načinu života, već netko kome je takav način života već donio brojne, značajne plodove (već je u životnoj dobi od četrdeset i nešto godina starosti Márai iza sebe imao niz objavljenih romana, eseja, članaka, kritika, prijevoda...). Dakle, Sándor Márai je bio pisac koji je, a čitajući ovu knjigu čitalac tome i izravno svjedoči, sebe već uvelike dobro poznao, time zacijelo i ljudsku prirodu, ljudske načine i običaje općenito, i sobom je, na jedan način, ipak naučio vladati, te vlastiti karakter i slabosti uspio barem do te mjere ukrotiti i upregnuti, da iz vlastite životne kombinacije izvuče ono što se može smatrati jednom vrsti maksimalne dobiti – i to ponajviše kroz koncentriranost na rad i stvaralaštvo.

U tom smislu ide i ovaj njegov rukopis – nemilosrdan, oštar, dubok i pronicljiv, svakako bolan u svojoj okrenutosti ka isticanju bitnoga u ljudskoj egzistenciji – lišen svake iluzije i pokušaja samozavaravanja u onome što su konačni, krajnji označitelji ljudske prirode. To čitaoca neminovno suočava i s bolnom spoznajom o samome sebi, o onome što bi o sebi volio zaboraviti, potisnuti, ili za što bi želio vjerovati da je „prevazišao“, da je to u sebi uspio pobijediti ili osujetiti.

I s druge strane, onda kada čitaoca upozori i podsjeti na ono najgore u njemu, na kvarnost, trošnost i slabost cjelokupne ljudske prirode (bez namjere da ikome išta zbog toga predbacuje), autorovo pismo ostavlja dojam da je on na sebi itekako prokušao ove kratke, koncentrirane naputke, koji, kada bi ih se moglo vječito držati živima u umu, a potom onda uistinu i provoditi kroz djelovanje, uzvraćaju obilatim koristima u svakom individualnom životu.

Istinski doživljaj života je, kaže Sándor Márai, prvenstveno upoznavanje samoga sebe. To je, kaže on, „najveće putovanje, najstrahotnije otkriće, najpočasniji susret.“ Od toga sve počinje – tu počiva sva mudrost čovjekova življenja i djelovanja, njegovih odnosa sa sobom i sa svijetom. I potom slijede druge „pojednosti“ – poznavanje vlastita tijela, osjetila,

ponašanja, sustavnost događanja, putovanje ljudskoga života – čiji je cilj ponovno „spoznaja svoje duše i božanskoga“, iskušenje i stjecanje iskustava, strasti, vrijeme koje odlučuje o svemu, taština, krhkost ljepote, bolesti, strahovi, sloboda, smrt, umiranje...

Máraievo uvjerenje bilo je da je čovjek slobodan dok god je pravedan, i da je najmoćniji gospodar, ukoliko je nepravedan, nemoćan naspram čovjekove duše. To je vrlo važno uvjerenje, koje ga je, vjerojatno, održalo na njegovom putu individualnosti i stvaralaštva, i koje može biti potporom – podrškom mnogim drugim umovima, koji nailaze na nesklad između vlastitih prosudbi, uvjerenja i osjećanja, i onih mišljenja i vrijednosti koje dominiraju u takozvanome „izvanjskome svijetu“.

No, istovremeno, Márai upozorava da i mudraci – i oni koji svoje i, možebitno, i pokoji tuđi, život obogaćuju čitanjem ili pisanjem knjiga, filozofijom, umjetnošću, ispravnim, pravednim djelovanjem, suosjećanjem za druge - da i oni umiru. Iz perspektive smrti sav je ljudski trud dirljiv i beznadan, kaže on. I bez obzira na to što možda znamo, ili vjerujemo, da je smrt tek vrst promjene, nije moguće ne bojati se je. Zbog toga Márai poručuje: „Umri onako kako si živio: na ljudski način, dakle pomalo junački, a pomalo i kukavički.“

Da li je za čitaoca dobro, važno i potrebno da je, unatoč već postojećim zapisima misli stoika, ili moguće kakvih drugih filozofa, Sándor Márai napisao i objavio, možda po svom temeljnom ustroju i porukama, sličnu knjigu? Sasvim sigurno da. Čitalac ovu knjigu neće koristiti samo u svrhe samo-osvješćivanja i samoregulacije, poboljšanja vlastita života, iako ne bi bilo nebitno da barem neke njene elemente, ovisno o vlastitim sklonostima i prioritetima, i tako shvati, već će u njoj, moguće i prvenstveno, uživati zbog čitalačkog užitka, zbog putovanja riječima, mislima, duševnim i duhovnim krajolicima Sándora Máraia – iznimnog, delikatnog, dubokog, nemilosrdnog –istovremeno nježnog i sućutnog, blagonaklonog i pažljivog čovjeka i pisca, kojega je dobro i ljekovito imati u svom duhovnom vidokrugu. Ova knjiga, baš kao što čini dobra književnost, mijenja čitaoca na bolje – i drži ga u tom stanju, kada su pisana djela u pitanju, neobično dugo vrijeme.

Keith Gessen

Ubica, lopov, genije, špijun...

Uloga Rusije u izboru Trampa za predsjednika SAD dovela je do procvata Putinologije. A šta nam to Putinologija govori? Ispostavilo se da je proizvela sedam različitih hipoteza o Putinu. Niti jedna od njih nije u potpunosti pogrešna, ali nijedna od njih nije u potpunosti ni tačna (osim teorije broj sedam). Uzete zajedno, one nam govore koliko o Putinu, toliko i o nama samima. One prikazuju portret jedne intelektualne klase – naš sopstveni – na ivici nervnog sloma...

Možda ste primetili – Putin je svuda. Ima svoju vojsku u Ukrajini i Siriji, siledžije u baltičkim zemljama i Finskoj, kao i prste u izborima od Češke i Francuske do SAD. On je i u medijima. Ne prođe ni dan bez novih velikih novinskih natpisa kao što su „Putinova osveta“, „Tajni izvor Putinovog zla“ ili „10 razloga zašto je Vladimir Putin užasno ljudsko biće“.

Putinova nedavna sveprisutnost donela je veliki značaj praksi Putinologije. Ova delatnost – proizvodnja komentara i analiza o Putinu i njegovim motivima, zasnovana na osnovu nužno parcijalnih, nepotpunih i ponekad potpuno pogrešnih informacija – postoji kao posebna intelektualna industrija više od deset godina. Ona je uletela u petu brzinu posle ruske invazije na Krimu 2014, ali u poslednjih nekoliko meseci, kada su navodi o ruskom mešanju u izbor predsjednika Donalda Trampa počeli da dominiraju u vestima, Putinologija je nadmašila sebe. Ni u jednom trenutku u istoriji nije imalo više ljudi sa manje znanja (i više besa), koji su izlagali svoje mišljenje o ruskom predsjedniku. Štaviše, izveštaji o zlatnim tuševima u hotelskoj sobi Donalda Trampa u Moskvi, definitivno su nas uveli u takozvano zlatno doba Putinologije.

A šta nam to Putinologija govori? Ispostavilo se da je proizvela sedam različitih hipoteza o Putinu. Niti jedna od njih nije u potpunosti pogrešna, ali nijedna od njih nije u potpunosti ni tačna (osim teorije br. 7). Uzete zajedno, one nam govore koliko o Putinu, toliko i o nama samima. One prikazuju portret jedne intelektualne klase – naš sopstveni – na ivici nervnog sloma. Ali, hajde da ih pogledamo redom.

TEORIJA 1: PUTIN JE GENIJE

Jednostavno je: dok se svet igra dame, Putin igra šah. Oduzeo je Krim Ukrajinacima skoro bez ijednog ispaljenog metka i vratio je Jaltu, omiljenu plaža Čehova i careva, a jedino sa čime se suočio je kazna u vidu nekih manjih sankcija. Intervenirao je u korist Asadovog režima u Siriji, nakon što su SAD, Turska i Saudijski proveli godine podržavajući pobunjenike, i za kratko vreme je okrenuo tok rata. On je bio instrument u podriivanju pro-EU konsenzusa, finansirao je euroskeptičnu desnicu – a gde je bilo praktično, i euroskeptičnu levicu – sa očiglednim ciljem da demontira posleratni međunarodni poredak i zameni ga

nizom bilateralnih transakcionih odnosa u kojima je „Rusikanac“ većim delom bio većinski partner.

Na kraju, umešao se čak i u predsedničke izbore u SAD – a to su izbori za najmoćniju poziciju u svetu – i uspeo da ubaci svog čoveka u Belu kuću. I kakve su bile posledice? Nekoliko diplomata proteranih iz SAD je mala cena kojom bi platio potencijalni kraj sankcija, obnovu ekonomskih veza i zajedničko bušenje nafte u ruskom Arktiku, kao i de fakto priznanje Krima kao dela Ruske Federacije.

Na domaćem terenu, Putin je uspeo da učutka ili ko-izabere gotovo celu opoziciju. Liberali se prepiru između sebe na Fejsbuku ili emigriraju; krajnja desnica, koja mrzi Putina zbog odbijanja da bude potpuni fašista, kao i Kijev (na primer) ostaju na kratkoj uzici; a demokratska socijalistička levica, oslabljena masivnom pseudo-levicom autoritarne Komunističke partije Ruske Federacije, tako je mala da Putin jedva da može i da je vidi (a on ima mnogo očiju).

Putin je tokom svoja prva dva mandata uživao ogromnu sreću zbog povećanja proizvodnje roba širom sveta. Umesto da rasipa, on je štedeo, a Rusija se obogatila. U Putinovom unutrašnjem krugu, sada je najbliža stvar rivalu njegov premijer – debeljuškasti deminutiv Dmitrij Medvedev – koji se pre svega istakao kao čovek koji uživa da se igra sa svojim iPad-om. Jedini domaći političar koji se uzdigao kao prihvatljiva pretnja Putinu je Aleksej Navalni, talentovani digitalni populist sa sedištem u Moskvi, varijabilnih političkih uverenja, koga je Kremlj vredno uposlio sa raznim krivičnim prijavama i kućnim pritvorima. Putin-kao-zli-genije je na Zapadu nesumnjivo primarni teorijski pogled na ruskog predsednika, bilo da se radi o mnoštvu njegovih kritičara ili o natucanju njegovih poklonika. Oni koji su imali nešto zadivljeniji pogled na Putinove političke, intelektualne i vojne sposobnosti – predsednik Barak Obama, na primer – tretiraju se kao naivni i zaljubljeni u Putina: kao vrsta ljudi koji igraju dame, a ne šah. U međuvremenu, većina ruskih Putinologa ima tendenciju da se iznenadi strahopoštovanjem koje Zapad ima prema Putinovoj ogromnoj strateškoj veštini. Gari Kasparov, na primer, veliki šahovski šampion i ne tako veliki opozicioni političar, smatra da je cela stvar uvredljiva za šah.

U svakom slučaju, Putin je glavna tema. Ali oduzeti voljeno u-komšiluku-svog-premijera letovalište, koje Rusi baš i ne posećuju više – da li je to stvarno bilo vredno međunarodne izolacije, sve dosadnijih sankcija i večnog neprijateljstva ukrajinskog naroda? Postojao je strah da postmajdanska vlada Ukrajine može da poništi zakup na veliku rusku pomorsku luku u Sevastopolju, ali je genije jamačno mogao da zapreti jednim malim blickrigom, u kome bi recimo zauzeo čitavo poluostrvo?

Što se tiče Sirije, Putin se za sada može baškariti na slavi spašavanja Asadovog režima, ali ko će proslaviti ovo slavlje sa njim? Sigurno ne sunitski muslimani, čiji pokolj Asad još uvek pravi – neki od onih koji prežive će se uskoro vratiti u svoje domove na Kavkazu i u centralnoj Aziji, nanovo kivni na ruskog medveda. Što se tiče raspada EU, kome očigledno Putin teži skoro iznad svega, da li je to zaista dobitna formula za Rusiju? „Mađarski Putin“, Viktor Orban, do sada je bio vrlo blagonaklon prema Rusiji, ali

ono što bismo mogli nazvati „poljskim Putinima“, stranka Pravo i pravda, krajnji su rusofobi. A ako Putin ikada uspe da instalira nacionalističkog lidera desnice u susednoj Nemačkoj, na šta je jedan oštroumni komentator ukazao, taj nemački Putin može stvarno odlučiti da se upusti u rat sa pravim Putinom, čemu su nemački Putini uvek i bili skloni u prošlosti.

A naš novi američki Putin, Donald Džej Tramp, ne može biti baš tolika blagodet za Rusiju kao što to na prvi pogled izgleda. Pod jedan, Trampova očigledna romansa sa ruskim predsednikom izazvala je buru rusofobije u SAD. Ništa slično nije viđeno još od ranih 1980-ih. Pod dva, Tramp je budala. A jedan genije sigurno se ne bi šlepaio uz budalu.

To da je Putin genije sada izgleda jednako sumnjivo i na domaćem frontu. Pre šest godina napravio je značajnu odluku da se vrati predsedništvu, nakon što je to mesto bio ustupio Medvedevu na četiri godine. Odluka, koju je sam Medvedev objavio na ponižavajući način, praćena je nedugo zatim najvećim protestima u Moskvi od početka devedesetih godina. Putin je bio impresivan dok je čekao da se protesti završe. Nije napravio grešku koju je Viktor Janukovič napravio dve godine kasnije u Ukrajini, prvo preterano reagujući, a onda možda preblago reagujući na istu situaciju. Umesto toga, Putin je pustio da protesti izgube žar, a onda postreljao lidere protesta, jednog po jednog, krišom snimljenim provokacijama i lažnim optužnicama. Za to vreme, sama Moskva je prošla neku vrstu urbane renesanse, sa javnim parkovima i biciklističkim stazama, da bi se ublažio unekoliko bes kreativne klase. Ali Putin nije učinio ništa da odgovori na suštinu kritika iz opozicije – na kritiku da je njegov politički režim korumpiran i da nema viziju, Putin ne reaguje. Umesto toga, invazijom na Ukrajinu i kasnijom nacionalističkom mobilizacijom, on je čak udvostručio najgore aspekte svoje vladavine.

Da se Putin penzionisao posle 2008. godine, kao što je rekao da namerava, postao bi otac Rusije, podizali bi mu spomenike u celoj zemlji. Pod njegovom vlašću, Rusija je prešla iz haosa 1990. u relativnu stabilnost i prosperitet. Danas, međutim, sa niskim cenama nafte, propalom rubljom, smešnim kontra-sankcijama na evropski sir i demoralisanom opozicijom, teško je zamisliti kraj Putinove ere koji nije nasilan. A to nasilje bi vodilo do još većeg nasilja. Ako je on genije, onda je to veoma neobična vrsta genija.

TEORIJA 2: PUTIN JE NIKO I NIŠTA

Većina Rusa je prvi put videla Vladimira Putina u novogodišnjoj noći, 1999. godine, kada je u neverovatnom preokretu, jasno oboleli Boris Jeljcin, kome je ostalo još šest meseci mandata, iskoristio svoje tradicionalno televizijsko obraćanje javnosti da objavi da daje ostavku na mesto predsednika i predaje uzde svom nedavno imenovanom, mlađem i energičnijem glavnom ministru.

Tada se Putin pojavio na sceni. Efekat je bio zapanjujući. Jeljcin je izgledao zbunjeno i bolešljivo. Njegov govor je bio toliko nejasan da ga je bilo teško razumeti. Sedeo je uspravno poput strele, kao da nosi steznik. Ali ova majušna kreatura, ovaj – homunkulus!? Putin je bio malešan u odnosu na Jeljcina. Iako mlađi i zdraviji, on je ipak uspevao da izgleda kao da je bliži grobarevoj lopati od Jeljcina.

Govorio je nekoliko minuta, obećavajući s jedne strane da će nastaviti da jača rusku demokratiju, a sa druge strane dajući razna upozorenja onima koji bi zapretili Rusiji – bio je to jedan neprimeren nastup. Mnogi ljudi nisu verovali da će Putin trajati veoma dugo na ovom visokom položaju. Uprkos svim svojim manama, Jeljcin je barem bio neko: visok, prodornog glasa, bivši pripadnik sovjetskog Politbiroa. A Putin? On je – ljudi su se odjednom polomili da saznaju nešto više o njemu – samo pukovnik u KGB-u. Mada je bio poslat u inostranstvo, to je bilo jedva do istočnonemačke zabiti u Drezdenu. Nizak je, ima kreštav glas i počinje da ćelavi. Bio je nula čak i među nulama koje su ostale nakon učestalih čistki u Jeljcinovom kabinetu.

U svetu u kome je većina ljudi ubeđena da je Putin genije, ova teorija da je Putin niko i ništa zaslužuje drugi pogled. Putin stvarno ima kvalitet običnog čoveka. Jedno od mojih omiljenih zapažanja o njemu dolazi od čoveka koji ga je poznao još u Petrovgradu 1990. Čovek je postao „uzbunjivač“. Naime, nedugo nakon što je Putin postao predsednik, uspešnoj kompaniji medicinskih zaliha, koju je taj čovek vodio, zatraženo da preusmeri deo svojih prihoda u fond za „Putinovu palatu“, ogroman kompleks koji se niotkud pojavio na Crnom moru. Taj čovek je imao zanimljiv pogled na predsednika, koga je ranije poznao, kako je rekao britanskom novinaru Benu Džudi (Ben Judah):

„Bio je apsolutno prosečan čovek ... Glas mu je bio prosečan ... ni jak, ni visok. Bio je prosečna osoba ... bio je prosečne – ne mnogo velike – inteligencije. Mogli bi da naiđete na hiljade i hiljade ljudi u Rusiji baš kao Putin“.

Ovo ne može biti u potpunosti tačno: Putin je bio iznad proseka u najmanje nekoliko aspekata (on je bio prvak Lenjingrada u džudou, na primer). Ali ima neke istine u ovim rečima. Deo Putinovog šarma je bilo to da se ne ističe. Tokom prvih intervju-a u kabinetu naglasio je koliko je običan čovek, kako je finansijski preživljavao kao i svi ostali tokom devedesetih godina, kako ga je pratila loša sreća. Pričao je iste viceve, slušao istu muziku i gledao iste filmove kao i svi ostali iz njegove generacije. To je dokaz moći sovjetske kulture, njene unitarnosti i ograničenja. Kada bi Putin pomenuo stih neke kvazi-disidentske pesme ili film iz šezdesetih i sedamdesetih, gotovo svako bi tačno znao o čemu govori. Ovo ga je svrstavalo u mejnstrim. Bio je običan sin jedinac jedne obične radničke porodice iz Lenjingrada. Bilo je skoro kao da je Sovjetski Savez ispljunuo iz velike mase ljudi ovu prosečnu ljudsku jedinku, sa svojom prosečnom agresivnošću, prosečnim neznanjem i prosečnom nostalgijom za prošlim vremenima.

Putinove rane godine na vlasti govore o tome da on nije bio nikakav kolos. Impresionirale su ga moć američke imperije i Džordž Buš Mlađi. Bio je svestan, takođe, koliko je njegova domaća vlast ograničena. Ruskom politikom tokom Jeljcinove ere dominirala je mala grupa oligarha, naftnih i bankarskih divova sa svojim privatnim vojskama. Njih nije vodio nizak i mršav bivši pukovnik kao što je Putin, nego poput bureta debeli bivši generali Ministarstva unutrašnjih poslova i KGB-a. Štaviše, neki od tih oligarha bili su sjajni stratezi – oni su preživeli nemilosrdne devedesete i izašli iz njih kao pobednici, dok je Putin isplivao iz mulja kao korumpirani zamenik gradonačelnika, koji je na

vlasti bio samo u jednom mandatu. Putinova rana popularnost je zasnovana na njegovom čvrstom stavu prema Čečenima i oligarsima. Uspeo je da porazi Čečeniju, ali da li je zaista mogao da pobedi u obračunu sa oligarsima? – Nije imao pojma.

Tokom 2003. godine, jedne od glavnih prelomnih trenutaka Putinove vladavine, trebalo mu je nekoliko meseci da skupi hrabrosti i uhapsi Mihaila Hodorkovskog (Mikhail Khodorkovsky), najbogatijeg čoveka u zemlji. A kada je to uradio – upalilo je – narod nije izašao na ulice da brani palog oligarha, nikakva tajna vojska nije izašla iz šume. Putin se izvukao, a izvući će se i sa mnogo većim stvarima. Postaće veliki u svom kabinetu. Danas se vidi mali Putin kako hoda kroz kavernozone odaje Kremlja tokom zvaničnih ceremonija, i jasno je da njegov status nije postao veliki kao raskoš njegovog okruženja. Ali vreme čini svoje. Kada bude upoznao Trampa, to će biti četvrti predsednik SAD koga je upoznao. Brojni britanski premijeri su napustili svoje kabinete, zajedno sa dva francuska predsednika i jednim nemačkim kancelarom (koga je Putin kasnije zaposlio, što i nije nešto čime se Nemci mogu pohvaliti), a Putin i dalje traje. Samo zato što je preživeo, postao je veličina – i to osrednja.

TEORIJA 3: PUTIN JE IMAO MOŽDANI UDAR

Ovaj rani klasik Putinologije je popularizovan u članku časopisa *Atlantik* iz 2005, pod nazivom „Slučajni auto-krata“, koji citira rad „člana biheviorističkih istraživača“ Koledža Ratne mornarice (Naval War College) na Roud Ajlendu, koja se zove Brenda L. Konors (Brenda L Connors). Nakon proučavanja Putinovih pokreta iz jednog video snimka, Konors je zaključila da je imao izvesnu mlitavost u pokretima i verovatno urođenu neurološku manu, izazvanu možda zbog perinatalnog moždanog udara, koja ga sprečava da u potpunosti koristi desnu stranu tela – zbog čega više zamahuje levom nego desnom rukom dok hoda. Konors je rekla za *Atlantik* da je malo verovatno da je Putin ikada puzao kao dete, i da se i dalje kreće celim telom, „u maniru od glave do repa, poput ribe ili reptila.“

Upotrebna moć ove hipoteze je mala u smislu predviđanja da li će Putin, na primer, napasti Belorusiju, ali ipak ta slika nas proganja – mala riba Putin kreće se kroz svet ljudi koji koriste obe strane tela, a on, bez te sposobnosti, izgleda tužno.

TEORIJA 4: PUTIN JE AGENT KGB

Nakon svog čuvenog prvog susreta sa Putinom, novoizabrani predsednik Džordž Dabl ju Buš izjavio je na konferenciji za novinare da je pogledao Rusima oči i video svoju dušu. Njegovi savetnici su prestravljeni. „Vidno sam se skamenila“, napisala je u svojim memoarima državna savetnica za bezbednost Kondoliza Rajs. Državni sekretar Kolin Pael je povukao predsednika u stranu. „Možda ste videli sve to u njegovim očima“, Pael je rekao Dabl juu, „ali kad mu pogledam u oči, ja još uvek vidim KGB. Zapamtite“, zloslutno je dodao, „postoji razlog što tačno govori nemački.“ Potpredsednik Dik Čejni osećao se na isti način: „Svaki put kada bi video Putina, rekao bih ljudima, mislim da je KGB, KGB, KGB.“

I od tada, uvek je bilo isto. Kad god bi Putin pokušao da bude fin prema nekome, radio je to da bi manipulirao njime – zato što je bio agent KGB. I kad god je bio zao – kao kada je upoznao Koni, svog crnog labrador retrievera, sa Angelom Merkel koja se bojala pasa – ovo je takođe bilo zato što je bio agent KGB i želeo da ima psihološku nadmoć.

To da je KGB formirao većinu Putinovog profesionalnog iskustva je van svake sumnje – on je tamo radio od dana kada je diplomirao na fakultetu 1974, pa najmanje do avgusta 1991. Štaviše, KGB je ne samo tajna služba, nego i univerzitet: na Višoj školi KGB-a u Moskvi, koju je Putin pohađao, mladi agenti su imali predavanja na univerzitetskom nivou. Bilo je važno, kako su verovale više instance KGB-a, da kadrovi razumeju svet u kome će da podrivaju i da manipulišu, za šta su bili obučavani. Sasvim je verovatno da je Putin ostao u kontaktu sa svojim bivšim saradnicima iz KGB-a posle 1991. godine, dok je radio u kabinetu gradonačelnika Petrograda. A tačno je i da je Putin je doveo mnoge od svojih bivših kolega iz KGB-a do najviših nivoa u vladi.

A, ipak, ne mogu a da ne pomislim da je KGB-hipoteza nezadovoljavajuća. Kada ljudi poput Kondolize Rajs, Kolina Pauela i Dika Čejnija govore o Putinovoj KGB prošlosti, oni ukazuju na to da on u suštini tretira politiku kao takmičenje u manipulaciji. Ljudi su ili njegovi agenti, kojima on upravlja, ili njegovi protivnici, koje pokušava da oslabi. Ovo je nemilosrdan pogled na svet, ali zar se ne ponaša mnogo drugih političara na ovaj način? Zar nema puno nasilnika u politici koji dele ljude na one kojima mogu da manipulišu i na one kojima ne mogu da manipulišu? Zar to nije način na koji je Dik Čejni radio, na primer? Ipak, to ne znači da je taj način u svetu prihvatljiv. To jednostavno ne izgleda svojstveno samo KGB-u.

Ali oznaka KGB ima i drugu svrhu u zapadnim ustima. To je sinegdoha za Sovjetski Savez i za jednog od njegovih glavnih avatara u zapadnoj štampi: Putina-kao-sovjetskog-revanšiste sa čekićem u jednoj ruci i srpom u drugoj. Šta se tačno podrazumeva pod ovim? Svakako ne da neko misli da Putin podržava istorijski savez proletarijata (čekića) i seljaštva (srpa), niti da je on stvarno komunista koji želi da izvrši eksproprijaciju buržoaskih dobara. SSSR se ovde shvata kao agresivna imperijalna sila, koja je zauzela pola istočne Evrope. Ali da li je tačno da Putin gleda na zemlje na periferiji Rusije kao na zemlje koje nisu u punom smislu države, sa svojim suverenitetom i pravnim sistemom? Tačno je kad se kaže da je on imperijalista. Ali nepravedno je sugerisati (kad je reč o Sovjetskom Savezu, zaista) da je imperijalizam po svojoj prirodi sovjetska tvorevina. Sovjeti nisu izmislili imperijalizam; Ruska imperija, na primer, čije su geografske granice Sovjeti uglavnom uspeali da sačuvaju netaknute, *ne bi* postala carstvo da nije osvojila autohtone arktičke narode, vodila brutalne višedecenijske ratove na Kavkazu i pripojila delove otrgnute od Poljske. Putin je ruski imperijalista i tačka.

I konačno, postoji naravno i moralna konotacija kad se kaže da je neko "KGB", jer sovjetski KGB je izvršavao ubistva, maltretirao i zatvarao disidente, i bio je jedan od pionira onoga što danas zovemo lažne vesti. Ali ideja da je svako ko je hodao njihovim hodnicima čisto zlo, ostrašćena

je koliko i to kad KGB za sebe kaže da je jedna neiskvarena, „profesionalna“ institucija s kraja Sovjetske ere.

KGB je bio ogromna organizacija – osamdesetih godina je zaposleno na stotine hiljada ljudi. Nakon što je počelo otpuštanje osoblja u devedesetim, saznali smo da je bilo agenata KGB-a u svim mogućim oblicima. Na primer, Filip Bobkov (Philipp Bobkov), koji je nekada progonio sovjetske disidente, nakon kolapsa Sovjetskog Saveza radio je kod medijskog oligarha Vladimira Gusinskog (Vladimir Gusinsky) kao ozbiljan komentator starog KGB-a. Drugi agenti KGB-a ušli su u privatni sektor kao specijalisti za nadzor ili plaćene ubice. Bilo je agenata KGB-a koji su ostali u obaveštajnoj službi Ruske federacije, FSB, i pokušali da se bore protiv organizovanog kriminala, kao i onih koji su koristili svoje pozicije da podstiču organizovani kriminal, ubijaju nedužne građane i steknu mala privatna bogatstva. Bilo je bivših agenata KGB-a koji su se hrabro borili u Čečeniji, a bilo je i onih koji su tamo počinili ratne zločine.

Tu je i Aleksandar Litvinjenko (Alexander Litvinenko), koji je od agenta KGB postao agent FSB, i koji je dobio naređenje od korumpiranih nadređenih da ubije oligarha Borisa Berezovskog (Boris Berezovsky). Umesto da to uradi, on je izašao u javnost. Na kraju je u strahu za svoj život pobegao iz zemlje, nastanio se u Londonu, gde je saradivao sa zapadnim obaveštajnim agencijama i objavio brojne oštre verbalne napade na Putina. Mnogo godina kasnije, u Londonu ga je otrovao velikom dozom polonijuma-210 drugi bivši agent KGB-a, Andrej Lugovoj (Andrei Lugovoi).

TEORIJA 5: PUTIN JE UBICA

Mada danas živim u Njujorku, rođen sam u Rusiji, a ponekad i pišem o Rusiji. To znači da ljudi često dele svoje mišljenje o Putinu sa mnom. Sećam se jedne večeri marta 2006, kada sam upoznao poznatu francusku fotografkinju. Nakon što je saznala da sam Rus, rekla je, „Putan?“ Francuski izgovor zvučao je kao da je ruski predsednik bio kastriran, činilo se da liči na kanadski pomfrit sa onim njihovim prelivom. „Putan je“, rekla je fotografkinja, „hladno-krvni ubica.“

Čuo sam ovo mišljenje i ranije od nekih ruskih opozicionara, ali ovo je bilo prvi put da sam to čuo u Njujorku. Možda zato što je fotografkinja bila Francuskinja, ili možda samo zato što je bila fotografkinja, ovo mišljenje mi se činilo kao pre svega estetsko pitanje: Putin je ubica zbog svog hladnog, beskrvnog izraza lica, bezizražajnih očiju, odbijanja da se osmehne. Nekoliko meseci kasnije, Litvinjenko je otrovan u Londonu, a novinarka Ana Politkovskaja (Anna Politkovskaya) ubijena je iz vatrenog oružja u centru Moskve, dok se vraćala kući sa namirnicama. Stav da je Putin ubica postao je opšteprihvaćen.

Ne želim ovde da osporim tu karakterizaciju. Putin je lansirao nasilne, smrtonosne ratove protiv Čečenije, Gruzije i Ukrajine, a slažem se i sa nedavnim britanskim istraživanjem čiji je zaključak bio da je Putin „verovatno“ odobrio ubistvo Litvinjenka. Ali pokretanje agresivnih ratova i ubistvo bivšeg operativca koji je zastranio, ni izbliza nisu razlog zbog kog bi vas izbacili iz međunarodne zajednice.

No, veruje se da je Putin ubica u još jednom smislu; a to je bilo predmet mnogih diskusija u SAD tokom čudnog uspona Donalda Trampa. Tokom prvog kruga državnih izbora, konzervativni voditelj Džo Skarboro (Joe Scarborough), inače poznat kao neko ko je familijaran sa Trampom, pritisnuo je predsedničkog kandidata povodom njegovih simpatija prema Putinu – koji, po rečima Skarboroa, „ubija novinare i političke protivnike." Nekoliko dana kasnije, u jednoj cenjenijoj političkoj emisiji, CBS-ovoj *Vesti nedeljom ujutro* (Sunday Morning News), bivši savetnik Bele kuće Džordž Stefanopulos (George Stephanopoulos) ponovo je izazvao Trampa. Kada je Tramp protestovao da „nije dokazano da je on (Putin) ubio ikoga, što se mene tiče", Stefanopulos je samouvereno odgovorio: „Bilo je mnogo navoda da je on bio iza ubistva Ane Politkovskaje." Tramp se branio što je bolje umeo. Ali pitanje je očigledno i dalje prisutno. U intervjuu pred šampionat američke fudbalske lige početkom februara, Tramp se suočio sa Foksovim hvalisavcem Bilom O'Rejljem (Bill O'Reilly je voditelj emisije na TV kanalu Fox News). „Putin je ubica," rekao je O'Rejli, na šta je Tramp neslavno (mada precizno) odgovorio: „Postoji mnogo ubica. I kod nas postoji mnogo ubica. Zar misliš da je naša zemlja tako nevinna?"

„Ne znam ni za jednog lidera vlade koji je ubica", rekao je O'Rejli. On nije mislio na lidera vlade koji je naredio invaziju Iraka, ili na onog koji je potpisao na desetine napada bespilotnim letelicama i misija pucaj-da-ubiješ, poput one kojom je okončan život Osame bin Ladena. On je mislio da ne zna ni za jednog vođu koji je išao naokolo i ubijao obične ljude.

Problem kada je reč o ovim optužbama, kao i o većini teorija u Putinologiji, nije da su one lažne, već da su nemarne. Kada optužuju Putina za ubistva „novinara i političkih protivnika", većina ljudi misli na ubistvo Politkovskaje, 2006, ili lidera opozicije i bivšeg zamenika premijera Borisa Nemcova, 2015. Navodi da je Putin bio iza ubistva Politkovskaje i Nemcova postoje – ali veoma mali broj ljudi sa uvidom u te slučajeve veruje u njih. Oni veruju da je Politkovskaju i Nemcova ubio saradnik Ramzana Kadirova (Ramzan Kadyrov), nasilničkog diktatora Čečenije. U slučaju Nemcov, najveći broj dokaza uključuje ljude bliske Kadirovu. U slučaju Politkovskaje, dokazi su posredni (kod Politkovskaje postoje značajni dokazi i o drugim pokušajima ubistva, kao što je pokušaj trovanja koji više liči na operaciju vlade), ali i dalje je ovo najverovatniji scenario.

Ipak, učešće Kadirova ne oslobađa Putina, jer Kadirov radi za Putina. Bezbroj izveštaja postoji da je Putin bio zbunjen i ljut zbog ubistva Nemcova i da je nedeljama odbijao telefonske pozive Kadirova. S druge strane, danas, skoro dve godine kasnije, Kadirov je još uvek na vlasti u Čečeniji. Njega je tamo postavio Putin. Dakle, ako Putin nije direktno naredio ova ubistva – a to viđenije ima konsenzus među novinarima i analitičarima – on ipak nastavlja da saraduje sa onima koji su naredili ubistva i nastavlja da ih podržava.

Sa teorijom da je Putin ubica, u Putinologiji dolazimo do nečeg što se zove konceptualno mrtvi ugao. Kada je o Rusiji reč, izgleda da se bavimo zemljom koja nije ni

propala država u kojoj vlada nema moć, ni totalitarna država u kojoj vlada ima svu moć. Ona je nešto između. Putin ne nareduje ubistva, a ipak, ubistva se dešavaju. Putin je naredio zauzimanje Krima, ali najblaže što možemo reći je da ne izgleda da je on naredio invaziju u istočnoj Ukrajini. Ta invazija izgleda kao honorarna operacija male grupe plaćenika koju su finansirali dobro povezani ruski biznismeni. Prave ruske trupe došle su kasnije. Ali, ako Putin nije zadužen za sve – ukoliko postoje moćni sile koje deluju izvan onoga što Putin kaže – koja je onda poenta Putinologije? Tu Putinologija nema odgovor.

Apsolutno najgori zločin za koji je Putin bio optužen je bombardovanje nekoliko stambenih blokova u Moskvi 1999. U septembru te godine, dok je predsednik Boris Jeljcin bio bolestan, sa predsedničkim izborima odmah iza ugla, u vreme kada se relativno nepoznati Putin upravo preselio iz FSB-a, koji je vodio, i počeo da radi u vladi kao Jeljcinov premijer, dve velike stambene zgrade u Moskvi su dignute u vazduh. Eksplozija je usmrtila skoro 300 ljudi. Nekoliko dana kasnije eksplodirala je još jedna zgrada, ovoga puta na jugu, u gradu Volgodonsk. U bizarnom incidentu nekoliko dana nakon toga, lokalna policije je naišla na neke ljude koji su u podrumu zgrade u Rjazanju postavili nešto što je izgledalo kao eksploziv – kasnije se ispostavilo da su ti ljudi bili iz FSB-a. Oni su brzo uklonili navodnu bombu i proglasili da je cela stvar bila „vežba", koja je trebalo da testira budnost stanovništva i policije.

Iako je ruska vlada odmah optužila čečenske teroriste za postavljenje bombe, i to iskoristila kao opravdanje za invaziju Čečenije, uporna manjina je i dalje insistirala na tome da je za to bila odgovorna sama vlada. (Litvinjenko je bio jedan od prvih i najglasnijih zagovornika te teorije.) Sovjetski hemičar, a kasnije disident, Sergej Kovaliov (Sergei Kovalyov), osnovao je javnu komisiju da ispita te navode. Dva člana komisije, Sergej Jušenkov (Sergei Yushenkov) i Jurij Šekočihin (Yuri Shchekochikhin), ubijeni su 2003. Jušenkov je ubijen ispred svoje zgrade; Šekočihina su otrovali.

Uznemirujuće pitanje povezanosti ruske vlade sa bombaškim napadima još uvijek stoji. Najmerodavniji od raspoloživih dokaza izneo je pre nekoliko godina Džon Danlop (John Dunlop) sa Instituta Huver (Hoover Institute). Oprezno i ne tvrdeći da je slučaj definitivno rešen, Danlop tvrdi da postoje jasni dokazi da je napade, po nalogu Jeljcinovog unutrašnjeg kruga, sprovela FSB.

Putin nam i ovde izmiče. Ako su bombaški napadi na stambene zgrade zapravo bili dvorska zavera, to nije bio Putinov dvor, već ih je isplanirao Jeljcin. I zaista, politička ubistva za koja se čini da karakterišu Putinovo doba, karakterišu i doba Jeljcina. Ipak, ovo ne oslobađa Putina od svega. Ali ukazuje na duži i složeniji period nasilja, na grupu koja unutar i izvan vlade naručuje ubistva i koristi teror kao političko oružje. To nisu samo mahinacije jednog zlog čoveka. Ako Putin, kao predsednik, nije u stanju da zaustavi nasilje, onda bi možda neko drugi trebalo da bude predsednik; ako je Putin, kao predsednik, lice koje je izvršilo nasilje – onda definitivno neko drugi treba da bude predsednik.

Na kraju, sve ovo nas tera da budemo razumni. Praktički Putinologije su ludački neprecizni i ne postoji druga

oblast u Putinologiji u kojoj njihova nepreciznost donosi više štete. Na primer, Džordž Stefanopoulos se pojavio na nacionalnoj televiziji i izjavio da je Putin naredio ubistvo Ane Politkovskaje. Zbog te njegove izjave je mnogo teže okriviti Putina za stvari koje je, očigledno i nesumnjivo, uradio.

TEORIJA 6: PUTIN JE KLEPTOKRATA

Do 2009, žalbe liberalnih ruskih kritičara Putina, pojačane od strane zapadnih novinara i državnika, bile su usmerene na njegove zloupotrebe ljudskih prava. On je bio cenzor ruskih medija, kasapin iz Čečenije, totalni kvariša tokom naše slavne invazije Iraka, ubica Litvinjenka, okupator Gruzije. Onda se pojavio anti-korupcijski aktivista Aleksej Navalni (Alexei Navalny) i suštinski preusmerio diskurs u vezi sa ovim zloupotrebama Putina, na nešto sasvim drugo: krađu ruskog novca. Navalni, korporativni advokat i onlajn aktivista za borbu protiv korupcije, zaključio je da u savremenoj Rusiji, nagradno pitanje nije glasilo „Gde su ljudska prava?“, već „Gde je novac?“ (on je upečatljivo nazvao Putinovu Jedinstvenu Rusiju „strankom prevaranata i lopova.“) U ovoj priči, koju su ubrzo nakon toga preuzeli zapadni Putinolozi, Putin više nije bio strašno čudovište, već nešto jednostavnije i nešto sa čime bi se lakše moglo izaći na kraj: lopov.

Prednost ove optužbe je da je ona nesumnjivo tačna. U suprotnom, Putinovi stari prijatelji bi u iznenađujućem broju bili poslovni geniji, jer su postali milijarderi u periodu od kada je on došao na vlast. Ne radi se o tome da su razni Berezovski, Hodorkovski i Abramoviči izašli iz začaranog meteža devedesetih sa milijardama u džepovima – sigurno nisu mogli stvoriti te milijarde da nisu bili bliski sa Jeljcinovim režimom. Radi se o tome da su oni morali preživeti i u divljini ranog ruskog kapitalizma. Oni su bili geniji posebne vrste. Jedina vrsta genijalnosti ovih milijardera je u tome što su se sprijateljili sa budućim predsednikom Rusije.

Ako je Putin voleo svoje prijatelje (a čini se da jeste) i ako su njegovi prijatelji voleli da prislanjaju svoje svoje džepove uz njega (a definitivno su to i radili), onda sledi da bi udariti po novčaniku Putinovih prijatelja značilo izazvati Putina da se povuče iz nekog od njegovih neverovatnih poteza u spoljnoj politici, pre svega onog u Ukrajini. To je geneza „ciljanih“ sankcija SAD i Evropske unije iz 2014, usmerenih protiv Putinovog „užeg kruga“. Više se ni ne govori mnogo o Putinovoj kleptokratiji. Možda zato što te sankcije nisu uspele da promene ponašanje Putina na svetskoj sceni.

Nema sumnje da Putinovi prijatelji, i sam Putin, ne uživaju u tim sankcijama: Putinovi prijatelji jer im više nije dozvoljeno da putuju na odmor u svoje omiljene destinacije u Španiji; Putin jer su ga te sankcije stavile izvan granica međunarodnog poretka. To je zaista neugodno.

Ali to nije sprečilo Putina u odugovlačenju i podrivanju sporazuma u Minsku, po kojem bi bile zaustavljene borbe u istočnoj Ukrajini, niti u ostvarenju njegove brutalne intervencije u sirijskom građanskom ratu. Ako su ga prijatelji molili da dođe k sebi, on nije slušao. Verovatnije je da su Putinovi prijatelji znali da duguju njegovoj darežljivosti i njegovom neverovatnom usponu na vlast, i

da su morali da ga podrže, pa šta bude. Kleptokrate nisu tipovi koji organizuju uspešne pučeve. Za to su potrebni pravi vernici. Ako postoji istinski vernik među njima, on tek treba da pokaže svoje lice. U stvari, čini se da je najbliži pravom verniku sam Putin.

Putin živi prilično skromnim svakodnevnim životom. Da, ima palatu na Crnom moru, koja je izgrađena ukradenim sredstvima, ali on u stvari ni ne živi u njoj i malo je verovatno da će ikada u njoj i živeti. Palata je, na neki način, stvar kojoj se Putin najviše nada – ona je obećanje njegovog eventualnog odlaska u penziju, pod uslovom da ga ne rastrgne rulja koja bi ušla u Kremlj i savladala njegove lične telohranitelje.

TEORIJA 7: PUTIN SE ZOVE VLADIMIR

Nedavni članak objavljen na sajtu jednog uglednog američkog magazina upozorava čitaoce da kraj komunizma „ne znači da je Rusija odustala od svog primarnog zadatka da destabilizuje Evropu“ i opisuje Putina kao „bivšeg agenta KGB koji, a to nije slučajno, deli ime sa Vladimirom Iljičem Lenjinom“. Na prigovor da Putin, u stvari, ne deli ime sa Vladimirom Iljičem Lenjinom – već je njegovo ime Vladimir Vladimirovič Putin – članak je ispravljen i u njemu piše da nije slučajno da Putin deli ime Vladimir sa Lenjinom. Pa, zar to ime nije možda i jedno od najčešćih ruskih imena? Ali ipak, ne može se poreći. I Putin i Lenjin zovu se Vladimir.

Hipoteza Putin-se-zove-Vladimir je ili istorijski vrhunac Putinologije, ili najniži stepen razvoja te oblasti, u zavisnosti od perspektive. Ali samouverena samoprolamacija stručnosti nekog ko ne zna ni pravo Putinovo ime, sigurno je znak nečega. To je znak da veći deo Putinologije nije i nikada nije ni bio u vezi sa Putinom. U nedeljama pre i posle Trampove inauguracije, širenje Putinologije dogodilo se jer nismo želeli Trampa u svojoj blizini. Želeli smo da okrivimo nekog drugog za njegovu pobedu – pa nismo mogli mi sami izabrati ovog netrpeljivog idiota-narcisa – mora da nas je neko drugi prisilio na to.

Za sada nema razloga da se ospori stav većine obaveštajnih analitičara da su ruski agenti hakovali DNC (Democratic National Committee), a onda proturili mejlove Džulijanu Asanžu (Julian Assange); takođe je dobro poznata i činjenica da je Putin mrzeo Hilari Clinton.

Osim toga, tačno je da su izbori bili veoma neizvesni, i da nije bilo potrebno mnogo da rezultat prevagne na jednu stranu – ali treba imati na umu i to da jedva da je nešto štetno i procurelo iz elektronske pošte DNC-a.

Kada uzmemo u obzir 40-godišnji ciklus američke deindustrijalizacije, tokom koje su se samo bogati još više bogatili; 25-godišnji rat protiv Klintonovih; napade pokreta Čajanka (The Tea Party movement) na migracionu i poresku politiku 2009; mlaku i centrističku kampanju; navodno kasnu objavu sumnjive istrage direktora od FBI-ja o tome da je Klintonova koristila privatni server – u poređenju sa svim tim faktorima, procureli mejlovi DNC-a mora da se rangiraju prilično nisko na listi razloga za Trampovu pobedu. Pa ipak, prema nedavnom izveštaju, Hilari Klinton i njena kampanja još uvek za njen izborni debakl krive Ruse – a time i Baraka Obama, koji hakere

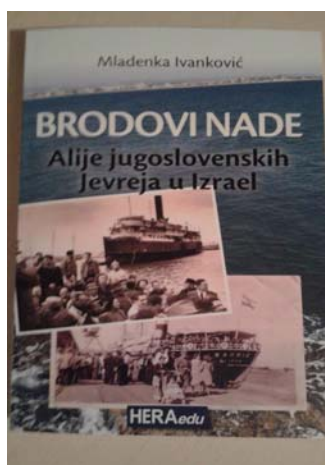
nije shvatio kao ozbiljnu pretnju sve do novembra – kada se taj debakl i dogodio. U svakom slučaju, razmišljanje o Putinu pomaže da ne mislimo o svemu ostalom što nije kako treba i o svemu onome šta treba da se uradi kako bi se stvari popravile.

Ovo izbegavanje suštine je srce Putinologije. Tražimo utehu u neosporno lošem, ali dalekom Putinu, na račun suočavanja sa mnogo neprijatnijim lošim stvarima pred sopstvenim pragom. Putinologija čitavu deceniju prethodi izborima iz 2016, a ipak, ono što smo videli u vezi sa Trampom u proteklih nekoliko meseci je samo platonski ideal Putinologije.

Pred nama je jedan čovek - Donald Džej Tramp - koji je rekao bezbroj surovih i netrpeljivih stvari i predložio okrutnu i netolerantnu politiku, koji je patološki lažov, koji nije uspeo gotovo ni u čemu što je ikada pokušao i koji je okružen prevarantima i milijarderima. Pa ipak, iz dana u dan, ostajemo bez daha zbog uzbuđenja oko svakog novog podatka koji ukazuje na skrivene veze Trampa i Rusije. Svaki od tih podataka je naduvan nadom da je to sada konačno, da ćemo proglasiti izbore za nelegitimne, da ćemo ga izbaciti iz Bele kuće i okončati noćnu moru liberala – koji su u stvari izgubili izbore od tog morskog glupana.

Ukoliko bi Donald Tramp bio opozvan i zatvoren zbog zavere sa stranom silom za podrivanje američke demokratije, ja bih slavio kao i svaki Amerikanac. Pa ipak, igrati na kartu Rusije nije samo loša politika – gledano na duže staze, to je i intelektualni i moralni brodolom. To je pokušaj da se za najdublje i trajne probleme naše zemlje okrivi strana sila. Kao što su neki komentatori istakli, to je stranica teksta iz komada koji nije napisao niko drugi do Putin lično.

**Tekst Keitha Gessena je objavio britanski [The Guardian](#) u svom Long Read dodatku
(Prevela: Danijela Božović)*

*Ovih dana objavljena je nova knjiga dr Mladenke Ivanković, naučnog saradnika u Institutu za noviju istoriju Srbije, pod naslovom **Brodovi nade**. U sledećem tekstu donosimo odlomak iz knjige.*

Mladenka Ivanković

Jevreji u socijalističkoj Jugoslaviji

Generalno govoreći, pripadnici jevrejske populacije su se, u vreme kada je došlo do oslobođenja Beograda, oktobra 1944. godine, nalazili u stanju potpunog rasula. Prvi zadatak preživelih je bio da se vrate kućama ili, tačnije rečeno, tamo gde su se njihove kuće nalazile pre rata i pokušaju da iznova započnu sa normalnim mirnodopskim životom. Jevreji, na isti način kao i drugi jugoslovenski narodi, su se našli pred početkom novog perioda obnove u svim oblastima života, i privatnog, kao jedinke, i društvenog, kao pripadnici države u kojoj je bilo prihvaćeno novo društveno i političko uređenje, a koja je bila formirana na tlu prethodne Jugoslavije. Jevreji koji su ratni period proveli u Jugoslaviji, skrivajući se kod prijateljski raspoloženog većinskog stanovništva, uglavnom na teritoriji Srbije, su bili svedoci podjednako izraženog neprijateljstva, pljački i represivnih mera koje su okupatorske vlasti primenjivale i prema nejevrejskom stanovništvu. Bili su svesni da je položaj domaćeg stanovništva koje je pružalo bilo kakvu vrstu otpora okupatorskim snagama bio samo za nijansu povoljniji nego njihov lično. Posle oslobođenja, ova grupa jevrejskog stanovništva je lakše prebrodila ratne traume, prihvatila novi poredak, prilagođavala se i učestvovala u društvenom životu šire zajednice.

Smatramo da je potrebno naglasiti da je većina Jevreja koji su spadali u ovu kategoriju nailazila na nesebičnu pomoć od strane pripadnika većinskih naroda kod kojih su nalazili privremeno utočište. Međutim, bilo je i osoba koje su se, pre svega, trudile da i od pružanja pomoći jevrejskim izbeglicama izvuku materijalnu korist, naročito ukoliko je to bilo povezano sa delatnošću kojom su se bavili. O tome svedoči pismo jednog mesnog kafedžije iz Kuršumlijske Banje (za koje možemo pretpostaviti da nije bilo jedino takve sadržine), upućeno Savezu 16. avgusta 1946. godine: ... Za vreme bivše Jugoslavije pred sam rat taj savez uputio je u Kuršumlijskoj Banji, izbeglice Jevreje iz Poljske. Ja sam ih prihvatio i dao stan i hranu, za račun toga saveza. Za stan ostali su mi dužni dve hiljade a za hranu tri hiljade trista sedamdeset pet dinara, U svemu čini Din. 5.375.- Što se vidi iz priloženih potvrda kod opštinske vlasti; Kako sam i ja nastradao za vreme okupacije, materijalno sam uništen od strane okupatora, to molim savez jev, opština mi pomenutu sumu isplati. Kako sam ja pored navedene usluge još krio Jevreje u svojoj kući i to: Dr. Bandera i Miša N. ilegalno ime koga sam prebacio u šumi kod partizana i ostao živ, a neznam sada gdi se nalazi. Ako priložene potvrde nisu dovoljan dokaz tome savezu mogu pribaviti, svedoke koji će potvrditi da su moji navodi tačni u svemu...

Savez je potvrde i izjavu kafedžije kuršumlijskog prihvatio i isplatio mu traženu sumu.¹

¹ Arhiv Jevrejskog istorijskog muzeja, Fond Autonomni odbor (u daljem tekstu AJIM, AO), kutija broj 853.

Jevreji koji su rat proveli u koncentracionim nemačkim logorima su, pored trauma iz logora, po povratku u Jugoslaviju preživljavali dodatne traume našavši svoje domove razorene ili zaposednute od nepoznatih osoba koje su tamo rasporedene voljom mesnih narodnih vlasti. Svakako da je kvalitet njihovog života bio bitno umanjen saznanjem da su pojedine, dojučerašnje, komšije učestvovala u antijevrejskim akcijama okupatorskih vlasti i pljački njihove imovine.

Jevrejsko stanovništvo je, zbog ovakvih recidiva prošlosti i prikrivenih oblika i dalje prisutnog antisemitizma, živelo u atmosferi latentne nesigurnosti i odbojnosti prema ostalim stanovnicima.² Sa svoje strane, većinsko stanovništvo nije ni pokušavalo da im se približi. Naprotiv, ukoliko se radilo o predratnom stanovništvu koje je učestvovalo, posredno ili neposredno, u njihovom progonu, ono je ovom prinudnom „asocijalnošću“ Jevreja pravdalo svoje ranije ponašanje prema njima. Ovim se može objasniti izražena tendencija zatvaranja jevrejskog stanovništva prema široj društvenoj zajednici i pasivnog otpora njenim pokušajima da ih animira i uključi u novi društveni sistem. Upravo su pripadnici ove grupe Jevreja bili najbrojniji među onima koji su se među prvima prijavili za iseljavanje u Izrael posle proglašenja države.

Fridrih Pops³, koji je bio predsednik Saveza jevrejskih veroispovednih opština Jugoslavije (u daljem tekstu Savez) još od 1933. godine, rat je proveo krijući se u Beogradu kod prijatelja. Dva dana posle oslobođenja Beograda, 22. oktobra 1944. godine, ušao je u stare prostorije i na ulazu istakao natpis „Savez jevrejskih veroispovednih opština Jugoslavije“. Ovim simboličnim gestom je objavio dalje postojanje i ponovnu aktivnost jevrejske populacije i njenih organizacija u posleratnoj Jugoslaviji.⁴

Rad Saveza je i formalno bio obnovljen decembra 1944. godine i on je zvanično priznat kao legalni predstavnik jugoslovenskih Jevreja. Savez je bio legalni naslednik imanja brojnih opština⁵ koje više nisu funkcionisale. Savez

² Arhiv Jevrejskog istorijskog muzeja, Predsednička komisija (u daljem tekstu AJIM, PK), kutija broj 902.

³ Fridrih Pops je rođen u Beogradu 25. novembra 1874. godine, umro je 25. maja 1948. godine. Završio je studije na Pravnom fakultetu u Beogradu. Posle studija je kraće vreme radio u sudu, a zatim u Ministarstvu spoljnih poslova. Kao rezervni oficir učestvovao je u Prvom svetskom ratu. Za ratne zasluge odlikovan je Zlatnom medaljom za hrabrost. Učestvovao je u donošenju Zakona o jevrejskoj verskoj zajednici. Bio je jedan od osnivača Saveza jevrejskih veroispovednih opština Jugoslavije i njegov prvi predsednik. Za vreme Drugog svetskog rata skrivao se u Beogradu i njegovoj okolini. Odmah posle oslobođenja Beograda reorganizovao je rad Saveza.

⁴ Lavoslav Kadelburg, *Spomenica 1919–1969* (u daljem tekstu L. Kadelburg, 1969), Beograd 1969, 34.

⁵ Prva jevrejska opština u novoj državi je bila pravno organizovana u Beogradu, 14. januara 1945. godine. Ona je organizovana uz donošenje svih pravnih i normativnih akata. AJIM, PK, 1149.

Pored Beograda, optimalni uslovi za reorganizaciju prvih velikih posleratnih gradskih jevrejskih veroispovednih opština stekli su se, najpre, u Novom Sadu, Subotici, Zagrebu i Sarajevu. Uslovi nisu podrazumevali samo veliku brojnost članstva već i neophodnu i zadovoljavajuću kvalifikacionu strukturu rukovodilaca i njihovu motivisanost za rad koji je, do uspostavljanja veza sa međunarodnim jevrejskim organizacijama i formiranja Autonomnog odbora za pomoć pri Savezu, finansiran isključivo iz sredstava koje je za te potrebe izdvajala vlada Jugoslavije i prihoda

je i preuzeo njihovu imovinu u nameri da je iskoristi kao osnovu za ustanovljenje fonda za rekonstrukciju. Neposredno po obnavljanju rada, pri Savezu su formirane razne sekcije koje su se bavile pojedinim aspektima organizovanja i uređenja života posleratne jevrejske zajednice i pružale neophodnu pomoć svim njenim pripadnicima.⁶

Vlasti socijalističke Jugoslavije su svojim odlukama i pravnim aktima proklamovale ukidanje antisemitskih zakona i garantovale pravo na slobodu ispovedanja vere.⁷ One su jevrejsku zajednicu simbolično priznale otvaranjem obnovljene beogradske sinagoge⁸ koje je, radi potpunog utiska i simbolike, bilo izvršeno na Šabat, u subotu 2. decembra 1944. godine⁹ u 10 časova pre podne. Bila je to zgrada templu aškenskog obreda u Kosmajskoj, danas ulici Maršala Birjuzova, broj 19. Ovom činu je prisustvovala i delegacija Vlade koja je bila sastavljena od članova AVNOJ-a i članova nove jugoslovenske vlade i koju je predvodio Moša Pijade¹⁰. Sam čin osvećenja je obavio Albert Altarac¹¹, beogradski sveštenik.¹² Tekst molitve sveštenika Altaraca¹³ prilikom osvećenja se čuva u Arhivu

ostvarenih iz vlastitih sredstava, korišćenjem imovine koja nije bila otuđena za vreme rata, i uglavnom obavljan volonterski. Kasnije su, pored ovih većih gradskih JVO, formirane jevrejske veroispovedne opštine i u manjim gradskim centrima, gde god je za to bilo mogućnosti. AJIM, PK, 258.

⁶ AJIM, AO, 853. Vidi kod: M. Ivanković, 2009.

⁷ Prema članu 8 Deklaracije o narodnoj vlasti, iz marta 1944. godine, i prema Deklaraciji o osnovnim pravima nacije i gradana DFJ, iz novembra 1944. godine. R. Radić, 2002, 137–138.

⁸ U Beogradu je bilo izgrađeno četiri sinagoge. Sinagoga „El Kal Nuevo“ je srušena između Prvog i Drugog svetskog rata. Sinagoge „El Kal Viežo“ i sinagoga „Bet Izrael“ su srušene posle Drugog svetskog rata. Sve beogradske jevrejske sinagoge su, za vreme Drugog svetskog rata, bile pretvorene i javne kuće. Po zapisniku Komisije za groblja i spomenike, AJIM, fond Predsednička komisija (u daljem tekstu AJIM, PK), kutija broj 285.

⁹ AJIM, PK, 258.

¹⁰ Moša Pijade je rođen u Beogradu 4. januara 1880. godine, studirao je slikarstvo u Minhenu i Parizu. Radio je kao nastavnik crtanja, francuskog i nemačkog jezika. Bavio se novinarskim poslom, slikao je, ilustrovao i prevodio za izdavačke kuće. Po političkoj orijentaciji je bio komunista. Član Izvršnog odbora KPJ postao je 1921. godine. Uhapšen je februara 1925. godine zbog izdavanja, uređivanja i rasturanja ilegalnog časopisa *Komunist*. Nastavio je da politički radi i u zatvoru. Bio je član Ustavotvorne skupštine, poslanik Skupštine Srbije, predsednik Zakonodavnog odbora u periodu 1946–1953, član Politburoa KPJ i SKJ, potpredsednik SIV-a, član izvršnog komiteta SKJ i šef parlamentarnih delegacija. Bio je idejni tvorac, saradnik i autor brojnih zakonodavnih, izvršnih, sudskih i ustavnih dokumenata. Redovan član SANU postao je 23. novembra 1950. godine. Umro je u Parizu 15. marta 1957. godine, tokom diplomatske misije.

¹¹ Albert Altarac nije bio školovani rabin. On je, u predratnom periodu bio predsednik Jevrejske veroispovedne opštine u Vlasenici, u Bosni. Kao jedan od najučtenijih poznavalaca verskih pitanja i izvrstan poznavalac *Tore*, bio je sveštenik u Beogradu. U periodu neposredno posle završetka Drugog svetskog rata, u nedostatku za to školovanih rabina u Beogradu, Altarac je uspešno obavljao svešteničku dužnost.

¹² AJIM, PK, 258.

¹³ Tekst molitve, koju je izgovorio sveštenik Altarac, glasi: „SVEMOGUĆI BOŽE – GOSPODARU SVETA! Blagosloveno da je ime Tvoje i da je blagosloveno Tvoje mesto. Amen. Primi molitvu našu u milosti. Amen. Neka se raduju nebesa, neka se veseli zemlja, neka šumi more i ono što ga napunja, nek se raduje polje i sve što je u njemu. Amen.

Jevrejskog muzeja u Beogradu¹⁴. Tekst je, u punoj meri, ogledalo vremena: dosta je kratak i prikladno formulisan i možemo ga shvatiti kao molitvu, prvu slobodnu, posle dugog vremena skrivanja i katastrofe, ali i kao izraz zahvalnosti onima koji su jevrejskom narodu, na ovim prostorima, doneli slobodu.

Prema raspoloživim podacima, neposredno po obnavljanju rada Saveza krajem 1944. godine, na teritoriji Jugoslavije je živelo samo oko 1.200 Jevreja. Savez jevrejskih veroispovednih opština je u posleratnom periodu rekonstruisan na bazi zakona koji je bio donet još za vreme Kraljevine Jugoslavije. Prema ovom zakonu Savez je bio tretiran kao verska zajednica. Savez je bio ustanovljen pod istim nazivom kakav je imao i tokom predratnog perioda.¹⁵

Položaj svih posleratnih verskih zajednica je bio zasnovan na odredbama Ustava iz 1946. godine, čije odredbe su bile opšte i odnosile su se na sve verske zajednice koje su postojale i delovale na tlu Jugoslavije. Nije bilo nikakvog određenog zakona koji bi specijalno uređivao status jevrejskih zajednica.

Iako je posleratna jevrejska zajednica obnovljena kao verska zajednica, jevrejsko rukovodstvo je, vremenom, počelo da umesto verskog karaktera Saveza potencira nacionalni, u nameri da ubrza proces prilagođavanja novom ustrojstvu države i društva. Najvažniji zadatak koji se postavljao pred pripadnike jugoslovenske jevrejske populacije je bio da zajedno sa ostalim jugoslovenskim narodima rade na izgradnji novog života u novoj Jugoslaviji¹⁶, kako je glasila popularna krilatica tog vremena. Novi društveno-politički uslovi su iziskivali promene u načinu organizacije i realizacije novih sadržaja, uz negovanje starih tradicija. Iz tog razloga je bilo nužno stalno prilagođavanje novonastalim okolnostima i životnoj realnosti. Bilo je evidentno da su učešće u Narodnooslobodilačkoj borbi ili boravak u nemačkom zarobljeničkom logoru bili veoma važni za dobar početak političke karijere u posleratnom jugoslovenskom društvu uopšte, pa tako i u posleratnim jevrejskim zajednicama.¹⁶

Danas si ostvario svoje obećanje, koje si dao našim praocima govoreći: **TEBI DAČU ZEMLJU HENANSKU. Amen**
Daj snage našim borcima da njihova borba bude **PLEMENITA BORBA ZA VELIKE IDEALE, ZA IDEALE MIRA, ZA ONE IDEALE ZA KOJE SE BORE NAJBOLJI SINOVI ČOVEČANSTVA. Amen**
UČINI DA KRV KOJU SU DALI ZA IZGRADNJU BOLJE BUDUĆNOSTI NE BUDE UZALUD PROLIVENA. Amen.

NEKA SVAKA NAŠA ŽRTVA UŠTEDI MILIONE LJUDSKIH ŽIVOTA BUDUĆIH POKOLJENJA! Neka naše suze i naš bol uštedi plač našoj deci, i neka se naša borba pretvori u plamenu himnu **CELOG POŠTENOG I NAPREDNOG ČOVEČANSTVA kako bi u prah satrli sve što je zlo i nevaljalo. Amen.**

BLAGOSLOVI I ČUVAJ NAJBOLJEG SINA NAŠIH NARODA, VOLJENOG UČITELJA I VOĐU MARŠALA JUGOSLAVIJE JOSIPA BROZA TITA. Amen.

BLAGOSLOVI BOŽE NAŠU DOMOVINU FEDERATIVNU NARODNU REPUBLIKU JUGOSLAVIJU, NJEZINU VLADU I NJENE RUKOVODIOCE KAKO BI PROCVALA I OJAČALA I POSTALA MOĆNI BEDEM MIRA U SVETU. Amen.

¹⁴ AJIM, PK, 939.

¹⁵ L. Kadelburg, 1969, 37.

¹⁶ Paul Benjamin Gordiejew, *Voices of Yugoslav Jewry* (u daljem tekstu P. B. Gordiejew, 1999) New York, 1999, 92–95.

Proces prilagođavanja i promene položaja i karaktera posleratne jevrejske zajednice zvanično je proklamovan na šestoj posleratnoj konferenciji jevrejskih opština, u septembru 1952. godine, što je bilo ozvaničeno uklanjanjem odrednice „veroisповednih“ iz zvaničnog naziva Saveza. Ovim nazivom eksplicitno je sugerisano da je, u okvirima jugoslovenske jevrejske zajednice, religija bila udaljena iz javne sfere u oblast privatnog duhovnog domena, čime se ona u potpunosti prilagodila proklamovanom komunističkom principu odvajanja crkve od države.¹⁷

Bez uspeha su ostali i napor da se oživi Savez cionista Jugoslavije. Jugoslovenski Jevreji, pristalice cionističke ideje su se, pri organizovanju alija, prvi osetili pozvanim da se prijave za iseljenje, tako da je u Jugoslaviji, posle 1952. godine, ostao da živi veoma mali broj pristalica ove ideje.¹⁸

Vera i verska pripadnost bile su i ostale ključne osnove kategorizacije jugoslovenskog stanovništva, uz etničko poreklo i jezik. Registrovanih verskih zajednica bilo je tridesetak posle Drugog svetskog rata, od kojih su najbrojnije bile Srpska pravoslavna crkva, Katolička crkva i Islamska verska zajednica. Ostale su bile manje, lokalizovane i bez većeg značaja, kao na primer i Grkokatolička crkva, Ruska i Rumunska pravoslavna crkva, Starokatolička crkva, jedan broj protestantskih crkava i nekoliko drugih manjih verskih zajednica.” [...] Raspored konfesionalnih grupa u Jugoslaviji izuzetno je kompleksan, zahvaljujući istorijskom razvitku naroda ove zemlje. Šarenilo verske pripadnosti nije bilo karakteristično za sva područja Jugoslavije podjednako. Posebno izmešane oblasti predstavljali su: Vojvodina, Kosovo i Metohija i pojedini delovi Hrvatske. Ako posmatramo nacionalne grupe i manjine na teritoriji bivše Jugoslavije, Slovenija je činila najhomogeniju republiku, dok je Srbija činila najheterogeniju, upravo zbog dve oblasti sa vrlo šarenolikim stanovništvom, Vojvodinom i Kosovom. Pored Srbije, slična situacija je bila i u Makedoniji. U Srbiji i Makedoniji živelo je 87% svih nacionalnih manjina. Obe republike imale su značajno učešće manjina u ukupnoj populaciji, Srbija 20,6%, a Makedonija 30,7%. Ovakav raspored ostao je gotovo nepromenjen sve od ujedinjenja 1918. godine (izuzev Nemaca i Turaka).¹⁹

Odredbe Ustava iz 1946. godine²⁰ kojima je bilo predviđeno odvajanje države od crkve nisu se na jevrejsku

¹⁷ Ari Kerkkanen, *Yugoslav Jewry. Aspects of Post World War II and Post-Yugoslav Developments* (u daljem tekstu A. Kerkkanen, 2001), Helsinki 2001, 84.

¹⁸ AJIM, PK, 1197. A. Kerkkanen, 2001, 44.

¹⁹ R. Radić, 2002, 139–141.

²⁰ U glavi V Ustava, u odeljku gde se uređuju prava i dužnosti građanina, veroispovest je uređivana u članovima 21, 23 i 25. Član 21 glasi: „Svi građani Federativne Narodne Republike Jugoslavije jednaki su pred zakonom i ravnopravni su bez obzira na narodnost, rasu i veroispovest. Ne priznaju se nikakve privilegije po rođenju, položaju, imovnom stanju i stupnju obrazovanosti Protivan je Ustavu i kažnjiv svaki akt kojim se građanima daju privilegije ili ograničavaju prava na osnovu razlike u narodnosti, rasi i veroispovesti, kao i svako propovedanje nacionalne, rasne ili verske mržnje i razdora.“ Član 23 glasi: Svi građani, bez razlike pola, narodnosti, rase, veroispovesti, stupnja obrazovanosti i mesta stanovanja, koji su navršili 18 godina starosti, imaju pravo da biraju i da budu birani u sve organe državne vlasti. Građani koji se nalaze u redovima Jugoslovenske armije imaju pravo da biraju i da budu birani kao i ostali građani. Biračko pravo je opšte, jednako i neposredno i vrši se tajnim glasanjem.“ Član 25: „Građanima je

nacionalnu zajednicu odrazile u onolikoj meri koju su imale na pripadnike većinskih naroda u Jugoslaviji i njihovih crkava. Moglo bi se reći da je država, videći glavnu opasnost u trima religijama koje su ispovedali pripadnici većinskog stanovništva: pravoslavnoj, katoličkoj i islamu, bila manje rigidna prema pripadnicima manjinskih religija²¹. Problem aktivnog i javnog učestvovanja u religioznim obredima nije nikada bio postavljan²², niti je bilo progona i šikaniranja od strane vlasti. Ukoliko su i postojale, takve pojave su se dešavale na ličnom nivou i bile su jedan od negativnih ostataka antisemitske politike koja je bila vođena u neposrednoj prošlosti, a čije zaostatke nije bilo lako, i preko noći, izbrisati iz svesti većinskih građana. Najveći problem u organizaciji verskog života je bio nedostatak školovanog svešteničkog osoblja. U pogledu uslova za obavljanje verske službe, situacija je bila slična kao i kod pripadnika ostalih verskih zajednica.²³

Održavanje verskih obreda organi vlasti nisu izričito zabranjivali niti ometali. Međutim, usled prihvatanja novog načina života i radnog vremena koje nije poštovalo vreme za obavljanje jevrejskih običaja, vernici su sami gubili interesovanje za prisustvovanje bogoslužjima. U socijalističkoj Jugoslaviji bilo je dozvoljeno održavanje veronauke u jevrejskim veroispovednim opštinama. Pri Savezu je bio formiran i Duhovni sud „Bet din” koji je bio vrhovni arbitar u rešavanju sporova i davanju tumačenja u oblasti jevrejskog verskog života. U Beogradu je 25. i 26. marta 1947. godine bila održana konferencija rabina.²⁴

Generalno posmatrano, moglo bi se reći da je jugoslovensko jevrejsko stanovništvo, naročito u pogledu ishrane i odevanja, živelo unekoliko lakše i bolje od ostatka jugoslovenske populacije zahvaljujući donacijama u prehrambenim proizvodima koje su dobijali posredstvom

zajemčena sloboda savesti i sloboda veroispovesti. Crkva je odvojena od države. Verske zajednice, čije se učenje ne protivi Ustavu, slobodne su u svojim verskim poslovima i u vršenju verskih obreda. Verske škole za spremanje sveštenika slobodne su, a stoje pod opštim nadzorom države. Zabranjena je zloupotreba crkve i vere u političke svrhe i postojanje političkih organizacija na verskoj osnovi. Država može materijalno pomagati verske zajednice.“ Odredbe Ustava iz 1946. godine.

²¹ R. Radić, 2002, 137–138.

²² Jevrejski sveštenici su smatrali da vlasti, i u nekim drugim slučajevima, pripadnike jevrejske vreske zajednice ne tretiraju ravnopravno sa ostalima. O tome svedoči dopis nadrabina zagrebačkog, upućen Savezu, sa molbom za intervenciju. „...Od komisije za vjerske poslove pri predsjedništvu vlade N.R.H. dobio sam... Naredbu Ministarstva prosvjete N.R.H [...] u kojoj su školski praznici svih vjeroispovjesti tako određeni da na rimokatolike pada 8 dana/ i još jedan dan o kojem odlučuje kotarski ili gradski N.O./, za pravoslavne 8 dana i Krsna slava/ i još jedan dan o kojem odlučuje N.O./ za muslimane 7 dana, a za Jevreje svega 4 dana, i to 1 dan Pashe, 2 dana Roš-hašana, 1 dan Jomkipura. Molim vas da se pokrene kod nadležnih vlasti ispravka ove očite nepravde, koja je time nanešena... [...] dijeca čija je vjeroispovjest u manjini također trebaju biti oprošteni od pohađanja škole i u najmanju ruku od rada.“ Odgovor Saveza na ovaj nadrabinov zahtev odgovorila vrlo ljubazno, ali negativno. Istaknuto je da jevrejska deca mogu, takođe, zamoliti poštedu od pohađanja škole na velike jevrejske praznike i da će im to, sigurno, biti uvaženo. AJIM, PA, 795.

²³ Videti kod: Mladenka Ivanković, *Obnova verskog života kod Jevreja posle Drugog svetskog rata u Jugoslaviji* (u daljem tekstu M. Ivanković, 5770-2010), *Menora*, Beograd, 5770-2010.

²⁴ Isto.

Džointa²⁵ i drugih međunarodnih jevrejskih humanitarnih organizacija. Ovo se isključivo odnosi na period do kraja 1950. godine, do kada je Džoint neposredno bio prisutan sa svojim programima u Jugoslaviji. Posle povlačenja programa Džointa, jevrejsko stanovništvo je bilo upućeno da se u svakodnevnom životu snalazi na isti način kao i ostali stanovnici Jugoslavije.

Na socijalnom planu, jedna od prvih aktivnosti Autonomnog odbora i ostalih zajednica bila je obnova javne košer kuhinje. Javne menze, u kojima je hrana pripremana po pravilima jevrejskih verskih propisa, organizovane su u svim većim gradovima.²⁶ Briga o deci, naročito o ratnoj i ostaloj siročadi, bila je jedan od najvažnijih zadataka Autonomnog odbora²⁷ i celog Saveza. Pri jevrejskim veroispovednim opštinama u Zagrebu i Beogradu su bila formirana jevrejska zabavišta. Autonomni odbor je preuzeo i staranje o studentima kojih je, u neposrednom posleratnom periodu, bilo tek pedesetak, da bi se već sledeće školske godine popeo na oko sto dvadeset. U Prčnju, Pazariću i Lovranu su bila obnovljena odmarališta i oporavilišta koja su postojala i pre rata.²⁸

Pre rata su na tlu Jugoslavije delovala brojna omladinska udruženja i organizacije. Posle rata nijedno od njih nije moglo biti obnovljeno jer su skoro svi članovi stradali u ratu, a imovina je bila konfiskovana. Kulturni život opština je u neposrednom posleratnom periodu bio dosta siromašan i svodio se uglavnom na organizovanje predavanja i priredbi u kojima su učestvovali lokalni umetnici. Pripadnici jevrejske populacije su se i individualno, van okvira Saveza, dokazivali na polju kulture. Možemo reći da su pripadnici jevrejske populacije u Jugoslaviji u socijalističkoj Jugoslaviji imali sve uslove da slobodno organizuju život svoje nacionalne zajednice pod istim uslovima pod kojima su to činili i pripadnici ostalih jugoslovenskih narodnosnih grupacija²⁹.

Uspostavljanjem Jugoslavije na socijalističkim principima bili su značajno ograničeni uslovi za razvoj privatnog sektora i broj zaposlenih u ovom sektoru je drastično smanjen. Kao što se moglo očekivati, nova ekonomska organizacija društva je predviđala konfiskaciju imanja ratnih zločinaca i saradnika okupatora. Zakoni nisu poznavali nacionalnost, pa se tako desilo da je veliki broj pripadnika jevrejske zajednice, pošto je u ratu preživio pljačke i zlostavljanja, posle rata ostao i bez skromne imovine koja im je još preostala.

Po Uredbi države Srbije (Teritorija vojnoupravnog komandanta Srbije) iz 26. avgusta 1942. sva nepokretna

²⁵ American Distribution Committee – Organizacija za pomoć koju su formirali američki Jevreji. Jedna od najvećih i finansijski najjačih humanitarnih jevrejskih organizacija u svetu. Džoint je, u posmatranom periodu, bio zadužen da jugoslovenskim Jevrejima distribuira materijalnu pomoć u novcu i robi. Džoint je u svim većim svetskim centrima imao svoje kancelarije i predstavništva.

²⁶ *Košer, kašrut* – čisto (hebrejski). Pravila i ritualni propisi za pripremu namirnica za ishranu, a šire, i ispravnog ponašanja pri samom činu obedovanja.

²⁷ „...Autonomni odbor [je] u stvari jugoslovenski ured Džointa.“ Iz pisma Alberta Vajsa upućenog, iz Nirberga, Pavlu Nojbergeru, predsedniku Jugoslovenskog jevrejskog komiteta Svetskog jevrejskog kongresa, u Njujork od 11. juna 1946. godine. AJIM, PK, 902.

²⁸ Videti kod: M. Ivanković, 2009.

²⁹ Vidi kod: M. Ivanković, 5770-2010.

imovina Jevreja pripala je marionetskoj državi Srbiji. Prema pravnim pravilima u Nemačkom rajhu, imovina države Srbije koja je nastala oduzimanjem imovine Jevrejima postala je pravno imovina Rajha. Odlukom Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ) o prelazu u državnu svojину neprijateljske imovine, i uredbi po kojoj sa određuje državna uprava nad imovinom neprisutnih lica i sekvestru nad imovinom koju su okupatorske vlasti prisilno otuđile koja je objavljena u „Službenom listu DFJ”, br. 2/1945. godine našla se obuhvaćena i imovina Jevreja koji su bili utamničeni u logorima. Jevreji nisu, prema ovoj odluci AVNOJ-a, mogli da računaju na svoje nepokretnosti, niti na svoje stanove. Stanovi su bili otuđeni od bivših vlasnika i uključeni u „podržavljene stambene prostorije”.³⁰

Što se tiče odnosa sa međunarodnim jevrejskim organizacijama, Jugoslavija je imala drugačiji stav od ostalih komunističkih država. Jugoslovenskim Jevrejima je bilo dozvoljeno da održavaju kontakte sa svim međunarodnim organizacijama. Njima je bilo zabranjeno da održavaju kontakte sa Svetskom cionističkom organizacijom.³¹

Posle formiranja države Izrael, Jugoslavija je bila jedna od prvih zemalja koje su ovu državu i zvanično priznale. Pre Jugoslavije, *de facto* su je priznale Sjedinjene Američke Države, a *de iure* Sovjetski Savez. Jugoslavija je dozvolila svim svojim jevrejskim građanima da se isele u ovu zemlju bez ograničavanja i uslovljavanja, za razliku od drugih takozvanih zemalja socijalističkih bloka.³²

³⁰ Da bi se ispravila nepravda po tom osnovu, Skupština Srbije je 2016. godine usvojila Zakon o otklanjanju posledica oduzimanja imovine žrtvama Holokausta koje nemaju živih zakonskih naslednika. Zakonom se uređuje postupak vraćanja imovine pripadnicima jevrejske zajednice koji nemaju pravne naslednike i organizacijama koje su u vreme kada im je oduzeta imovina bile u funkciji jevrejske zajednice. Prema tom propisu, zahtev za vraćanje imovine treba da podnosi jevrejska opština. „Postupak vraćanja imovine, od strane države Srbije, se poverava Agenciji za restituciju. Vidi kod: Nikola Samardžić, Several ideas on Holocaust and Restitution in historical overview: Serbian Ethical and Property Dilemma and Legacy of Anti-Semitism, *Limes Plus* 2, Beograd 2015, 7–20. Vesna Aleksić, The political role of financial institution: Bankverein AG and Aryanization of Jewish property in Serbia, *Limes Plus* 2, Beograd 2015, 51–63. Haris Dajč i Maja Vasilević, „Kretanje” nepokretne imovine beogradskih Jevreja kao posledica Holokausta, *Limes Plus* 2, Beograd 2014, 139–154. Vesna Aleksić, Sudbina jevrejskog kapitala tokom nemačke okupacije Srbije, *Limes Plus* 2, Beograd 2014, 109–121.

³¹ Videti kod: M. Ivanković, 2009.

³² AJIM, PK 1197.

Ivan Ninić

Ako - Akra

Drevni grad Ako (kako se nazivao još u biblijskim vremenima) jedan je od bisera Mediterana. Situiran je na severnom krilu Akraškog zaliva, preko puta Haife i brda Karmel. Ako je bio jedina prirodna luka Svete zemlje i Levanta. Nadovezuje se, preko plodne doline Jesreel na unutrašnjost, odakle vode putevi u sve pravce istočnog Sredozemlja.

Ako je bio značajan grad Knaanaca, pominjan u egipatskim izvorima još u 18. veku pre naše ere. U kasnijim zapisima drugog milenija pre Hrista uvek se navodi kao središnje mesto Knaana. Drevna izraelska plemena nikada nisu osvojila taj grad, mada je prostor pripadao plemenu Ašer. Iskopine nas uče da je u dvanaestom veku p.n.e. Ako pripadao Narodu s mora. Ovaj istorijski nedovoljno definisan narod još uvek spada u mediteranske misterije. U vreme Prvog hrama Akom vladaju Feničani.

Aleksandar Veliki je 333. godine p.n.e. potvrdio važnost tog grada otvaranjem kovačnice novca u njemu. Helenistička dinastija Ptolomeja značajno proširuje Ako i daje mu ime Ptolemis.

Ptolemis ima važnu ulogu i u vreme makabejske pobune.

Rimljani, uočivši dobar položaj grada, pretvaraju ga u svoj bastion. I rano hrišćanstvo shvata njegov značaj i postavlja tamo 190. godine biskupa.

Međutim, najznačajniji period Aka bio je u vreme krstaša. Ime mu je promenjeno u Sveti Jovan od Akre. Kralj Boldvin I ga je osvojio 1104. i tada postaje glavna veza između Evrope i Latinskog carstva. Naročito su bili jaki kontakti između italijanskih merkantilnih gradova i Akre. Trgovci su vrlo brzo izgradili svoj kvart pored delova grada koje su zauzeli templari i hospitalisti Svetog Jovana. Oba ova reda bila su neka vrsta policije i medicinske pomoći u Svetoj zemlji, gde su uglavnom carevali lopovi, razbojnici i gusari.

Ričard I Plantagenet, kralj Engleske, zvani Lavlje srece, krenuo je 10. aprila 1191. u Treći krstaški rat. Plovio je ka Akri, u nameri da ga povрати i inovernih. Na palubi broda Lav bile su njegova sestra i verenica. Tokom plovidbe, opasno nevreme je usmerilo brod ka Rodosu, zatim ka Kipru, gde je vizantijski vladar Isak Komnin zarobio sestru i verenicu engleskog suverena. Kralj Ričard kreće drugim brodom flotile za Kipar da spase svoje gospe. 5. maja kralj se iskrao na ostrvo. On i njegovi vitezovi potukli su Komninovu vojsku, zarobili vizantijskog cara i Ričard pretvara ostrvo u svoj privatni posed. Ti događaji su stvorili novi politički poredak stvari u odnosima Zapada prema Balkanu i

Bliskom istoku i njegovo trajno prisustvo u tom delu sveta.

Posle mesec dana, 5. juna 1191. kralj Ričard napušta Kipar i nastavlja da plovi ka Svetoj zemlji. Za manje od šest nedelja krstaši su porazili muslimane. Ričard Lavlje srce obnovio je Latinsko carstvo, koje je osvojio Saladin četiri godina ranije. Krstašima nije naročito stalo da ponovo uđu u Jerusalim, pa su sada Akru proglasili za svoj glavni grad.

Poslednjih sto godina Latinskog carstva nova prestonica je bila u središtu trgovine Istok-Zapad. Širila se na površini koja je bila tri puta veća od zidina grada. Krstaškoj vladavini je došao kraj kada su ga 1291. osvojili Mameluci.

Sledećih četrilistopadeset godina na Ako se slegla dosadna provincijska prašina, koju su raščistili Daher al Omar i Ahmed al Džazar paša u drugoj polovini 18. veka. Podigli su današnje zidine, koje su 1799. godine odolele šezdesetodnevnoj Napoleonovoj opsadi.

Osvajanjem Palestine, Napoleon Bonaparte je doveo marginalno jevrejsko stanovništvo u središte evropske istorije. Godinu dana ranije, ambiciozni francuski general tragao je za novim izazovima svojim armijama. Bio je obuzet Orijentom, kao i mnogi drugi pre i posle njega. Naravno da je strateška važnost Bliskog istoka bila prvenstveno na umu francuskog osvajača. Englesku, koja mu je bila trn u oku, hteo je da porazi na Istoku, da joj preseče puteve ka Aziji. Da bi to uspeo, trebalo je prvo da postane gospodar Egipta.

Pored političkih i ekonomskih interesa, Egipat je bio zanimljiv i sa naučnog stanovišta.

Napoleonova vojska je krenula u Egipat tajno, iz tulonske luke, 19. maja 1798. godine. Nikada, posle krstaških ratova, nije ni jedna hrišćanska vojska sa takvom žestinom išla u napad na islamski posed. Sve je iznenadio, i Engleze i Turke i Egipćane, kada se sa 38.000 vojnika iskrcao 1. jula pored Aleksandrije. Nadmudrio je školovane ratnike janičare, koji su vladali Egiptom od 14. veka.

Napoleon je, pored vojnih aktivnosti, nameravao i diplomatski da napravi razdor u muslimanskom svetu. Ubedivao je Sultana Selima Trećeg da se udruži sa njim protiv uzurpirajućih Mameluka. U stvari, Napoleon je nameravao da obezbedi podršku tadašnje jake ličnosti Palestine, Ahmeda al Džazara, paše od Sidona, mada je ovaj bio manje impresioniran Napoleonom od Selima. Džazaru je Bonaparte delovao kao nova varijanta krstaša. Kada je shvatio u šta je upao, u svojoj nameri da prekрати Englezima put u Indiju, Napoleon je promenio taktiku i počeo da agituje i animira manjine u turskom carstvu, pre svega Druze i hrišćane, u želji da porazi Džazarove trupe u Gazi, Jafi i Akri.

Napoleon Bonaparte je krenuo iz Egipta na Sinaj 6. februara 1799. godine. sa oko 12.000 vojnika. U duhu Francuske revolucije planirao je da oslobodi sve

narode Palestine od Džazarovog ugnjetavanja. Sa mešovitim uspehom na bojnopolju, francuski general je ipak uspeo da se, prošavši Rafah, Gazu, Jafo i Haifu, dokopa Akre.

Bilo mu je važno da svoju artiljeriju postavi tamo gde je Ričard Lavlje srce, logorovao 1191. godine. Odbranu Akre je organizovao šezdesetpetogodišnji Ahmed al Džazar, zvani kasapin. Francuski osvajač je imao manje od trideset godina. Sa mora, turske trupe su bile podržane od engleske flote admirala Sidnija Smita.

Kako nije uspeo da osvoji Akru, Napoleon je krenuo na Galil. Pali su Nazaret, Cfat, Tverija. Istovremeno, stalno je atakovao na Akru. Međutim, Turcima je u pomoć došao paša iz Damaska sa svojim trupama. Ali, nakon briljantne pobede nad Turcima kod brda Tabor, Bonaparte je, u tradiciji francuske revolucionarne socijalne doktrine, izdao proklamaciju o pravu na egzistenciju svih Jevreja Azije i Afrike, kao političkim bićima među narodima. Po Bonapartinom mišljenju, došlo je vreme da se ponovo uspostavi drevni Jerusalim. Međutim, sve te velike reči, ta deklaracija o ljudskim pravima, tada nije zvanično proklamovana, a u Jerusalim nije nameravao ni da uđe. Verovao je da će osvajanjem Akre, cela Palestina pasti.

Napoleonov odnos prema drugim narodima bio je polivalentan. Jednom je izražavao divljenje i ljubav prema islamu, drugi put je podsticao porobljene narode turskog carstva na pobunu. Samo mala katolička grupa ga je doživljavala kao novog krstaša-oslobodioca, dok je većina stanovništva bila nepoverljiva prema njegovom širenju demokratije.

Francuski osvajači Galila obrstili su tamošnje gradove. Maltretirani su bili ne samo Turci, već i Jevreju. Ubrzo nakon toga, kada je kasapin iz Sidona povratio osvojene gradove, ceh su platili Jevreji, kao "prijatelji" Francuza. Rezultat svih Napoleonovih osvajanja Palestine bio je da je jevrejskom stanovništvu određen veliki namet.

Tačno dva meseca od opsade Akre i više od godinu dana otkako je isplovio iz tulonske luke, Napoleon je počeo da se povlači. On, koji je skidao kraljeve sa evropskih prestola, bio je bespomoćan pred zidinama Akre. Posle 25 dana i 500 kilometara povlačenja, Napoleonove trupe "trijumfalno" su prošle kroz kairska Vrata pobede. 22. avgusta 1799. predao je komandu generalu Kleberu i napustio Egipat. Kasnije je pričao da je vreme provedeno u Egiptu bilo najlepše u njegovom životu. Krajem iste godine proglasio se za cara Francuske. Nakon ove neuspele francuske ekspedicije, evropske sile su potvrdile Turskoj pravo da upravlja Palestinom.

Međutim, uprkos vojnom porazu, interesovanje Evrope za Bliski istok, naročito za Egipat i Palestinu, je pojačano. U Bonapartinom ekspedicionom korpusu bilo je preko sto naučnika. Kartografi, arheolozi,

botaničari, filolozi i drugi stručnjaci postavili su temelje svojih istraživanja i taj rad se odvija i u naše vreme.

U današnjem Aku jasno se ocrtavaju slavni dani ovog prelepog grada, punog istorijskim nabojem. Okružen je zidinama iz 18. veka, kojima dominira džamija Ahmeda al Džazar-paše. Nedaleko odatle prostire se krstaška tvrđava vitezova hospitalaca Svetog Jovana, jedne od najatraktivnijih zdanja 13. veka. Uostalom, sem bazara, ceo stari deo grada je u znaku krstaša, njihovih utočišta i lečilišta.

U 20. veku, za vreme britanskog Mandata, Ako postaje veliki zatvor za pripadnike ilegalnih organizacija, Haganu, Lehi i Etzel. Nekadašnja krstaška tvrđava pretvorena je u najveći zatvor Palestine, kako za Jevreje, tako i za Arape, koji su se borili protiv britanske uprave. Najpoznatiji zatvorenik tvrdjave Ako nesumnjivo je bio Zeev Žabotinski i 19 njegovih istomišljenika.

Vredno je pomenuti i sobu rabi Aria Levina, koji je dobrovoljno boravio u zatvoru, radi održavanja verskih obreda među zatvorenicima.

Danas je Ako/Akra prostrani mediteranski grad, sa drvoredima, bulevarima i restoranima. Urbane karakteristike novog Izraela su dominantne, a bogata prošlost ovog grada ostaje tek prijatna atrakcija.

U ovom broju

Dimitrije Popović: *Pjesnik opčinjen fatalnim licem erosa*

Boris Postnikov: *Postjugoslavensko književno polje*

Bogomir Đukić: *Fincijev hommage predsokratovcima*

Tatjana Gromača Vadanjel: *Sándor Márai „Knjiga o travama“*

Keith Gessen: *Ubica, lopov, genije, špijun...*

Mladenka Ivanković: *Jevreji u socijalističkoj Jugoslaviji*

Ivan Ninić: *Ako – Akra*

Alia Mundi

Magazin za kulturnu raznolikost

<https://istocnibiser.wixsite.com/ibis>
<http://aliamundimagazin.wixsite.com/aliamundi>

Stranice posvećene Jevrejima bivše
Jugoslavije

<http://elmundosefarad.wikidot.com>

Ne zaboravite da otvorite

www.makabijada.com

Istraživački i dokumentacijski centar

www.cendo.hr

Lamed

List za radoznale

Redakcija - *Ivan L Ninić*

Adresa: Shlomo Hamelech 6/21

4226803 Netanya, Israel

Telefon: +972 9 882 61 14

e-mail: ivan.ninic667@gmail.com

<https://listzaradoznale.wixsite.com/lamed>

*Logo Lameda je rad slikarke
Simonide Perice Uth iz Washingtona*